

СТЕНОГРАФСКИ ДНЕВНИЦИ

НА

XXII-ТО ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

III РЕДОВНА СЕСИЯ

Брой 19

София, сръда, 11 декемврий

1929 г.

22. заседание

Вторникъ, 10 декемврий 1929 година.

(Открито отъ председателя А. Ц. Цанковъ въ 16 ч. 40 м.)

Председателъ: (Звъни) Обявявамъ заседанието за открито.

(Отъ заседанието отсъствуватъ следнитъ г. г. народни представители:

Агушевъ Еминъ, Алексиевъ Николай, Апостоловъ Драгомиръ, Аретовъ Никола, Баралиевъ Христо, Бечевъ Милко, Бояджиевъ Стефанъ, Бурилковъ д-ръ Владимиръ, Бъровъ Димитъръ, Василевъ Ради, Вигановъ Добри, Владовъ Никола, Вълчевъ Вълчо Даскаловъ, Гаговъ Петъръ, Гайдаджиевъ Димитъръ, х. Галибовъ Хюсеинъ, Георгиевъ Павелъ, Георгиевъ Стойчо, Георгиевъ Страшимиръ, Герай Мехмедали, Горневъ Христо, Грънчаровъ Димитъръ, Данковъ Георги, Данчевъ Панайотъ, Димитровъ Владимиръ, Димитровъ Добри, Димитровъ Стефанъ, Дочевъ Момчо, Драгневъ Георги, Дяковъ д-ръ Цвѣтанъ, Енчевъ Георги, Ецовъ Борисъ, Желъзовъ д-ръ Димо, Илиевъ Христо, Ингилъзовъ Иванъ п. Арсовъ, Йоловъ Прокопи, Казанаклиевъ Георги, Казанджиевъ Иванъ, Калчевъ Панайотъ Тинчевъ, Капитановъ Трифонъ, Каранджоловъ Иванъ, Кожаклиевъ Колю, Кознички Величко, Колевъ Боню, Константиновъ Тома, Кръстевъ Гето, Кулишевъ Георги, Кънчевъ Кънчо, Кърловъ Стоянъ, Кузмановъ Анани, Личевъ Несторъ, Лулчевъ Коста, Лъкарски Иванъ, Малиновъ Александъръ, Манасиевъ Добри, Мангъровъ Димитъръ, Марковъ Кръстю, Марулевъ Йосифъ, Мечкарски Тончо, Миновъ Петъръ, Митевъ Василь, Митевъ Добри, Момчиловъ Миланъ, Мошановъ Стойчо, Неновъ Александъръ, Николаевъ Йовчо, Николовъ д-ръ Борисъ, Павловъ Грую, Палиевъ Петко, Панайотовъ Петъръ, Петевъ Вичо, х. Петковъ х. Георги, Петковъ Петко, Петровъ Аврамъ Стояновъ, Пешевъ Димитъръ, Пиронковъ Александъръ, Поповъ Проданъ, Първановъ Първанъ, Пъчевъ Георги, Радоловъ Александъръ, Сидовъ Пандо, Симесчовъ Георги, Славовъ Кирилъ, Стамболиевъ Никола, Стефановъ Димитъръ, Стоилковъ Таско, Стояновъ Христо, Томчевъ Ангелъ, Тончевъ Желю, Търкалановъ Никола, Узуновъ Ангелъ, Хрелопановъ Иванъ, Христовъ Кирко Цвѣтковъ, Христовъ Тома Янчевъ, п. Цвѣтковъ Кръстю, Чакръкчийски Стойне, Ченгелиевъ Антонъ, Чернооковъ Георги, Чирпанлиевъ д-ръ Никола, Шиваровъ Маринъ, Якимовъ Петъръ и Янъзовъ Теню)

Съобщавамъ на Събранието, че председателството е разрешило отпуски на следнитъ народни представители:

На г. Кирилъ Ноевъ — 3 дни;
 На г. Никола Андреевъ — 1 день;
 На г. Боню Колевъ — 3 дни;
 На г. Борисъ Толевъ — 1 день;
 На г. Любомиръ Стоянчовъ — 3 дни;
 На г. Георги Нешковъ — 7 дни;
 На г. Савчо Ивановъ — 4 дни;
 На г. Желю Тончевъ — 2 дни;
 На г. Кръстю п. Цвѣтковъ — 3 дни;
 На г. Стефанъ Стефановъ — 15 дни;
 На г. Петко Петковъ — 1 день;
 На г. Маринъ Шиваровъ — 2 дена;
 На г. Левъ Канковъ — 1 день;
 На г. Никола Бурмовъ — 1 день;
 На г. Кирилъ Славовъ — 2 дена;
 На г. Драгомидъ Апостоловъ — 3 дни и
 На г. Ставри Андреевъ — 2 дена.

Постъпило е питане отъ народния представителъ г. Христо Калайджиевъ къмъ г. министра на външнитъ работи и на изповѣданията — относно създаване търговски и дипломатически връзки между България и съветска Русия.

Н. Кемилевъ (д. сг): Гичевъ не е питалъ още за печатитъ на удостоверенията!

Председателъ: Постъпило е също питане отъ народния представителъ г. Димитъръ Гичевъ къмъ г. министра на земледѣлието и държавнитъ имоти — относно сумитъ, които сѣ изразходвани за експлоатиране на държавнитъ гори и начина на експлоатацията.

Постъпило е също питане отъ народния представителъ г. Иванъ Петровъ Недѣлковъ къмъ г. министра на вътрешнитъ работи и народното здраве — относно напесения пѣбой на Найдень Герджиковъ отъ с. Царско-село, Чирпанско, отъ страна на полицията въ гр. Борисовградъ на 9 септемврий т. г.

Постъпило е също питане отъ народния представителъ г. Никола Стамболиевъ къмъ г. министра на вътрешнитъ работи и народното здраве — относно неправилното разпредѣление между бѣжанцитъ въ гр. Василико на държавнитъ сгради и дворове и фаворизацията при сѣщото разпредѣление.

Тия питання ще бѣдатъ изпратени на г. г. министритъ, за да отговорятъ.

Постъпилъ е отъ Министерството на правосѣдието законопроектъ за допълнение закона за работата на затворницитъ. (Вж. прил. Т. I, № 16).

Този законопроектъ ще бѣде раздаденъ на г. г. народнитъ представители и поставенъ на дневенъ редъ.

Министъръ Ц. Бобшевски: Г. председателю! Готовъ сѣмъ да отговаря на питането на г. Томовъ.

Председателъ: Преди да пристѣпимъ къмъ дневния редъ, г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда съобщава, че е готовъ да отговори на питането на г. Константинъ Томовъ.

Има думата народниятъ представителъ г. Константинъ Томовъ да развие питането си.

К. Томовъ (з): Г. г. народни представители! Отъ известно време ученицитъ въ Свищовската търговска гимназия сѣ въ стачка. Отъ онова, което можахъ да узная както отъ родители на ученици, така и отъ граждани въ Свищовъ, разбрахъ, че причинитъ да се създаде недоволство между ученицитъ били отношенията на единъ учител спрямо ученицитъ. Министерството на търговията изпратило свой представителъ, за да анкетира причинитъ. Споредъ сведенията, които имамъ отъ родителитъ, които също така сѣ правили постѣпки както пратеника на министерството, така и предъ директора на гимназията, да се изгладятъ отношенията между ученицитъ и учителя, не е могло да се дойде до едно безболезнено за ученицитъ уреждане на конфликта, тъй като пратеникътъ на министерството е изключилъ 21 ученика за винаги отъ гимназията и за 2 години отъ всички училища въ Бълга-

рия. Тази мърка, вмѣсто да внесе успокоение между ученицитѣ, е дала тѣкмо обратни резултати: ученицитѣ отъ цѣлата гимназия, чувствувайки, че тѣзи тѣхни другари не сѣт виновни, за да понесатъ тѣ лично отговорността, като бждатъ изключени виновни отъ училищата въ България — едно твърде жестоко наказание за единъ младежъ; както знаете, всички сме преживѣли тази възраст — се солидаризираме съ тѣхъ и обявяватъ обща стачка. Министерството, респ. неговиятъ пратеникъ, затваря гимназията и нарежда ученицитѣ да се презапишатъ, като същевременно затваря и тѣхната кооперация-гостилница, за да не могатъ тамъ да се продоволствуватъ и да продължаватъ стачката, вследствие на което по-големата частъ отъ ученицитѣ сѣ си отишли въ своитѣ родни мѣста, и по този начинъ конфликтътъ е останалъ неизгладенъ. Затова, подъ натиска на роднителитѣ на ученицитѣ, азъ бѣхъ принуденъ да отправя питане къмъ г. министра на търговията, промишлеността и труда, отъ една страна, за да узнаемъ причинитѣ за недоволството между ученицитѣ, отъ друга страна, да чуемъ какви мѣрки сѣ взети отъ министерството, за да бждатъ отстранени тия причини и, най-важного, да видимъ какъ може министерството да разреши този въпросъ безъ онѣзи жертви, които то е наложило — изключването на 21 ученика; дали не може по нѣкакъвъ начинъ да се мине безъ тия жертви и министерството, чрезъ своята интервенция, да уреди отношенията между учителя и ученицитѣ, за да могатъ тѣ да продължатъ образованието си до свършването на учебната година. Иначе духоветѣ все повече и повече ще се разгорешавагъ. Явява се вече недоволство и у самитѣ родители на ученицитѣ, които виждатъ, че посрѣдъ зима тѣхнитѣ деца оставатъ вънъ отъ училището. Въпросътъ не може да се разреши безъ прѣката намѣса и безъ по-големата отстъпчивостъ на Министерството на търговията.

Затуй моля г. министра на търговията да каже какви мѣрки сѣ взети отъ министерството и какво може да се направи както за отварянето на ученичката гостилница, така и за приемото на всички ученици, безъ да бждатъ дѣлени тѣ на виновни и невинни.

Д. Нейковъ (с. д): Т. е., да имъ се смекчи вината.

Председателътъ: Има думата г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда.

Министъръ Ц. Бобошевски: Г. г. народни представители! Благодарение на 21 ученика, които сѣ изключени не завсѣкога, но само за две години отъ всички училища у насъ, а виновни само отъ Свищовската търговска гимназия, тая наша първостепенна търговска гимназия повече отъ месецъ и половина е въ едно ненормално състояние. Естествено, ние не можемъ да се солидаризираме съ мнението на заинтересованитѣ родители, които смѣтатъ, че нѣколко вироглави момчета могатъ да създаватъ всевъзможни безпорядѣци, да подстрекаватъ, да увещаватъ и да казватъ: „Това ще стане единъ голѣмъ обществень въпросъ; ние имаме въ Камарата влиятелни депутати, които чрезъ своитѣ интерпелации ще заставятъ министъра, волюневолю, да имъ прости, да се съгласи да даде едно всеопрошение на всички ученици и на тѣзи, които сѣ изключени“.

Отъ 21 октомврий до день днешень къмъ по-големата частъ отъ ученицитѣ министерството е изчерпало повече отколкото трѣбва своето благоволение и своята милостъ. Чрезъ специалния пратеникъ, който изпратихъ тамъ, при моята лична интервенция, ние сме давали отсрочки на самоволно отклонилитѣ се ученици да се презапишатъ и да продължатъ училището си, а онѣзи ученици, които, следъ като повечето отъ ученицитѣ сѣ били съгласни да влѣзатъ въ училището, чрезъ моралень тероръ сѣ ги заставали да напускатъ, по решение на учителския съветъ, съ одобрението на моя пратеникъ и съ моята санкция, сѣ изключени за две години отъ всички училища въ царството, а завсѣкога отъ Свищовската търговска гимназия.

Д. Нейковъ (с. д): Колко сѣ тия ученици?

Министъръ Ц. Бобошевски: 21.

Д. Гичевъ (з. в): И то най-силнитѣ ученици — това е характерното.

Министъръ Ц. Бобошевски: Какъ е станала тази стачка? Вие ще видите това, ако прочетете позива, който ученицитѣ сѣ издали и даже изпратили тукъ — постѣлка несьобразна съ правилника. Ученици не могатъ да налагатъ своитѣ разбирания по този начинъ — чрезъ стачка или чрезъ бунтове. Споредъ правилника, анкетиране на из-

вестни безпорядѣци или неуредици въ училището може да стане само по искане на родителитѣ и настойничитѣ на ученицитѣ, а не самитѣ ученици масово да напускатъ училището, безъ даже да предупредятъ своитѣ учители, изненадано и за директора, и за учителитѣ, и да излизатъ съ единъ позивъ къмъ гражданството и съ едно писмо до учителитѣ, въ които заявяватъ: „Ние, ученицитѣ отъ петъ паралелки, отъ днесъ сме въ стачка“. Ако ви прочета позива, който ученицитѣ сѣ отправили до гражданството, за да подеме и то тѣхната борба, да имъ даде подкрепата си, ще видите, че въ тая стачка има и странични поощрявания. Въ този позивъ, като искатъ да предадатъ идеень характеръ на своята борба, ученицитѣ замѣсватъ и репарационния въпросъ, и въпроса за стопанската разруха, и въпроса за не знамъ какви си устои на обществото, и най-после казватъ: „Граждани! Елате ни въ помощъ да изхвърлимъ единъ негодень учителъ“ — учителъ, който, по преценка на министерството, е най-добриятъ учителъ по нѣмски езикъ тамъ, ...

Д. Нейковъ (с. д): Кой е той?

Министъръ Ц. Бобошевски: Нѣкой си Кировъ. — ... който въ продължение на петъ години, отъ първия до последния курсъ, е преподавалъ на тия ученици и не е имало никакви оплаквания противъ него, не е билъ лошъ, а станалъ лошъ и се оплакватъ отъ него сега, защото ималъ куража да имъ каже: „Г-да! Съ такива недостатѣчни познания едва ли ще можете да изкарате вашия матуритетень изпитъ“. Не сѣмъ тѣ, които ще преценяватъ дали този учителъ е билъ тактиченъ, дали е подготвенъ и т. н. Това е работа на министерството. Вѣрно е, че отъ негова страна е имало нѣкои експеси, вѣрно е, че той е старъ, малко нервень и си е позволявалъ грубости къмъ ученицитѣ; това го признавамъ, но не по тоя начинъ тѣ могатъ да наложатъ на министерството неговото увольнение. Азъ нѣма да ви цитирамъ тѣлата преписка, за да видите колко добра воля, колко търпение е имало отъ страна на министерството и отъ пратеника, който ги е увещавалъ бащински да постѣпятъ отново въ училището, който имъ е давалъ и срокове — единъ, два. Тѣ сѣ се съгласявали, обаче тия 21 ученици, които сѣ изключени, сѣ упражнявали тероръ надъ останалитѣ, наричали сѣ измѣнници ония, които сѣ искали да постѣпятъ въ училището, и сѣ ги карали да напускатъ. Отиватъ си по селата и после пращатъ своитѣ родители чрезъ приятели и депутати да въздействуватъ на г. министра. А бившиятъ дружбашки кметъ Лулчевъ пише: „Докато имаме Коста Томовъ въ Народното събрание, чрезъ него ще наложимъ на министъра да приеме всички ученици“.

Отъ земледѣлцитѣ: А-а-а!

Министъръ Ц. Бобошевски: Нѣ, четете, г-да. Това сѣ рапортъ, азъ нѣма да ви лъжа.

Г. Марковъ (з. в): Той се ползува съ голѣмо уважение. И сега е общински съветникъ.

Министъръ Ц. Бобошевски: Може, но той е поощрявалъ, казвалъ е: „Ще наложимъ на г. министъра да приеме тѣзи ученици“.

Г-да! Засага не мога да дамъ обещание, че ще ги върна.

Д. Нейковъ (с. д): Смекчете наказанието имъ.

Министъръ Ц. Бобошевски: Това значи да внесемъ въ реда, въ дисциплината на училището анархия. На родителитѣ, които дойдохъ чрезъ народни представители, добри приятели, да ходатайствуватъ да бждатъ приети тѣхнитѣ деца въ училището, азъ казахъ: презапишете отново вашитѣ деца. Ние продължихме срока за записването до онзи день, до 8. Можемъ да го продължимъ още нѣколко дни. Азъ имамъ сведения, че до 5 т. м. сѣ постѣпили въ училището около 400 ученици, а споредъ други сведения, почти всички сѣ постѣпили, освенъ тѣзи 21 ученика, които сѣ държали дързъкъ езикъ, които сѣ въздействували морално върху ученицитѣ и сѣ ги подканяли, въ името на солидарността, да напускатъ.

Трѣбва да се разбере, г-да, че не е този начинътъ да се въздействува върху едно министерство. Ако стачкитѣ изобщо сѣ забранени, какъ можемъ да позволимъ такъвъ бунтъ въ едно училище? Навсѣкжде въ такива случаи ние действуваме чрезъ помирение. Тукъ помирението е дошло до своитѣ крайни предѣли. Даже до унижение е отишелъ пратеникътъ, като е съветвалъ ученицитѣ да не слушатъ ония, които ги подстрекаватъ. И ако не бѣше послед-

ният скандал, който тѣ сѣ направили на 24 м. м., когато Ранковъ за последенъ пътѣ ги е свикалъ и бащински ги е увещавалъ, че тѣ не могатъ да преценятъ единъ учителъ дали е добъръ или лошъ, тѣ извикали: „Всички навънъ, тѣзи, които останатъ, сѣ подлеци!“ И ученицитѣ, увлѣчени отъ младенчески ентузиазъмъ, напускатъ училището. Следъ това се взема решение отъ учителския съветъ, тѣзи 21 ученика да се изключатъ, като вироглави, недисциплинирани ученици.

Ние не можемъ да ги върнемъ, защото ще създадемъ прецедентъ, който ще поощри ученицитѣ въ другитѣ гимназии, ще разколебаемъ дисциплината въ гимназиитѣ. Ето защо, азъ казвамъ, че благоволенieto на министерството е изчерпано. Имамъ сведения, че почти всички ученици сѣ приети; ако има нѣкои неприети, може да се продължи срокътъ, за да се запишатъ и тѣ отново, защото сѣ отлъчили самоволно. Тѣ сѣ поканени писмено да се запишатъ отново. Колкото за тия 21 изключени ученици, за които имамъ положителни данни, че сѣ подстрекавали, че сѣ виновни, за да продължи това положение месецъ-месецъ и половина, азъ не мога да се съглася да бждатъ върнати, за да деморализиратъ ученицитѣ и да рушатъ дисциплината въ тази гимназия. Така разбирамъ азъ, че трѣбва да се действува и така действувамъ.

II. Анастасовъ (с. д): Съ учителя какво е станало?

Министъръ Ц. Бобошевски: Ще се наложатъ и на него санкции.

Н. Кемилевъ (д. сг): Гичевъ ще му издаде удостоверение за безплатно пътуване по желѣзницитѣ! Той има такъвъ печатъ.

Председателъ: Има думага народниятъ представителъ г. Томовъ, за да каже доволенъ ли е отъ отговора на г. министра.

К. Томовъ (з): Г. г. народни представители! Всички сте били ученици и знаете какъ ученикъ гледа въобще на дисциплината въ училището и на онова, което го чака въ живота. Ученикъ гледа розово на всичко въ живота и много леко на дисциплината въ училището. Възможно е известни ученици да сѣ нарушили училищната дисциплина и да сѣ навлѣкли, тъй да се каже, върху себе си известна вина, като поощрителъ, като подстрекатели за тази стачка на ученицитѣ отъ търговската гимназия, обаче мисля, че министерството трѣбва да бжде снисходително, да погледне бащински на дѣлата на тѣзи ученици. Не всѣкога бащата е доволенъ отъ постѣпкитѣ на своя синъ, които често пъти не само компрометиратъ бащата, но отиватъ дори въ разрѣзъ съ неговитѣ материални интереси, и все пакъ той му прощава.

Направихъ това питане не затова, че нѣкои отъ Свищовъ сѣ ми говорили — сега чувамъ това отъ г. министра.

Министъръ Ц. Бобошевски: Ето доклада.

К. Томовъ (з): Азъ съмъ ималъ среща съ нѣкои отъ родителитѣ на ученицитѣ.

Г-ла! Най-после, да допуснемъ, че има ученици виновни, защо да не имъ простимъ? За да може да се запази, отъ една страна, престижътъ на министерството, отъ друга страна, да има всеопрощение на ученицитѣ, нека ученицитѣ бждатъ приети условно: ако втори пътъ проявятъ сѣщитѣ действия, сѣщата непокорностъ, сѣщата необузданостъ, сѣщото незачитане на правилницитѣ и наредбитѣ на гимназията, да бждатъ наказани най-строго.

Д. Нейковъ (с. д): Или да бждатъ допустнати да постѣпятъ въ друга търговска гимназия.

К. Томовъ (з): Да, или най-малко, за да понесатъ известно наказание, бждатъ допустнати да продължатъ образованието си въ друганѣкоя търговска гимназия. Но тъй, както заявява г. министърътъ, че той нѣма да отстапи отъ това решение — 21 ученика да бждатъ изключени отъ търговската гимназия въ Свищовъ за винаги и за две години отъ другитѣ гимназии — смѣтамъ, че ще се нанесе една много жестока присѣда върху бждещето на тѣзи ученици, ще се създадатъ 21 недоволници въ днешното общество, когато, съ едно снисхождение къмъ тѣхнитѣ грѣшки, тѣ могатъ да станатъ едни добри ученици. Най-после тѣзи, които сѣж на чело на стачката, не сѣ, може би, съ лошъ успѣхъ, сѣ лошо поведение. Нека г. министърътъ направи това снисхождение — да ги амнистира — условно да постѣпятъ отново въ гимназията.

Министъръ Ц. Бобошевски: Г. г. народни представители! Фактъ е, че най-заинтересованитѣ народни представители отъ гр. Свищовъ и околнята, които иматъ жизненъ интересъ стачката да не продължава, защото Свищовъ е беденъ градъ и частъ отъ населението му има препитанието си отъ ученицитѣ въ търговската гимназия, ми казватъ: „Г. министре! Вие направихте повече отколкото трѣбва. Отстапки повече не трѣбва да правите“. (Възгласи отъ земледѣлцитѣ).

К. Томовъ (з): Питате г. Дяковъ.

Министъръ Ц. Бобошевски: А Вие, които имате сведенията си отъ заинтересованитѣ родители, не сте били въ Свищовъ и не знаете какъ е действувало тамъ министерството въ продължение на месецъ, месецъ и половина. Не може да искате следъ тѣзи скандали да бждатъ върнати инициаторитѣ.

Д. Нейковъ (с. д): Цвѣтанъ Дяковъ не е жененъ и не знае колко боли родителя въ такива случаи.

Министъръ Ц. Бобошевски: Бървъ ми каза. Той е жененъ.

К. Томовъ (з): Най-после грѣшката — грѣшка. Нѣкога и г. Ляпчевъ е изключванъ за политически деяния, но его днесъ какъвъ постъ заема. Г. министре, проявете Вашето снисхождение — пръзмете ги условно.

Председателъ: Постѣпило е питане отъ сливенския народенъ представителъ г. Стефанъ Стефановъ къмъ г. министра на търговията, промишлеността и труда относно произвеждането наново на нестаналия по-рано търгъ отъ автономното управление на мини „Перникъ“ за брикетна инсталация.

Постѣпило е питане отъ сѣщия народенъ представителъ до г. г. министритѣ на желѣзницитѣ, пошитѣ и телеграфитѣ и на търговията; промишлеността и труда относно започване постройката на втората желѣзнопътна линия Перникъ—София, като крайно необходима за засилването производството на мини „Перникъ“.

Тѣзи питання ще се изпратятъ на съответнитѣ министри, за да отговорятъ.

Д. Нейковъ (с. д): Една молба. Г. председателю! Преди доста време съмъ отправилъ къмъ г. министра на народното просвѣщение едно питане по издаването и списването органа на Министерството на народното просвѣщение в. „Училищно дѣло“. Смѣгамъ, че сега, следъ приключване дебатитѣ по отговора на тронното слово, г. министърътъ има възможностъ да отговори на моето питане, толкова повече, че въпросътъ е доста важенъ и спешенъ. Моля го още веднѣжъ да ми отговори на питането.

Председателъ: Вземамъ бележка. Г. министърътъ ще Ви отговори.

Понеже г. министърътъ на земледѣлието моли да се изостави първата точка отъ дневния редъ, затова пристѣпваме къмъ точка втора: първо четене на законопроекта за измѣнение закона за трудовитѣ земледѣлски стопанства — продължение разискванията.

Има думата народниятъ представителъ г. Никола Пждаревъ.

Н. Пждаревъ (д. сг): (Отъ трибуната) Г. г. народни представители! Когато тази пролѣтъ законопроектътъ, който сега разглеждаме, бѣше внесенъ въ Камарата и раздаденъ на народнитѣ представители, трѣбва да признаемъ, че останахъ малко изненаданъ. Изненаданъ бѣхъ затова, защото този законопроектъ засѣга единъ законъ, приетъ отъ едно Народно събрание, въ състава на което влизаха по-големата частъ отъ народнитѣ представители, които сега сѣ въ Народното събрание, единъ законъ, който навремето бѣ подложенъ на всестранно обсъждане и оценка и приетъ при съзнанието, че се прави една крачка напредъ за засилване на народното ни стопанство и задоволяване обществената правда. Този законъ, преди да бжде гласуванъ отъ Народното събрание, бѣ подложенъ на обсъждане отъ парламентарната група на Демократическия съговоръ, за да се знае нейното становище — дали това е единъ законъ, който отговаря на онази програма, съ която Демократическиятъ съговоръ излѣзе предъ българския народъ, когато се нагърби да поддържа управлението, поело властта на 9 юний 1923 г. И тогѣва да признаемъ, г. г. народни представители, че тогѣ бѣ единъ законъ, който засѣга голѣми принципи за управлението на страната, единъ законъ, съ който държавата проявява вече своята властъ, като се намѣсва въ стопанския животъ на страната —

нѣщо, може би, ново за миналитѣ разбирания на управление, но нѣщо необходимо и наложително за обстановката, при която се действоваше въ 1923 г., и изобщо за онѣзи условия, които се създадоха следъ войната.

Какво се целѣше съ закона, който създаде миналото Народно събрание въ 1924 г.? Г. г. народни представители! Отъ всички се признаваше — това е безспорно — че нашиятъ народъ има нужда отъ едно засилване на производството, преди всичко, разбира се, на главния поминикъ, на главния браншъ у насъ — земледѣлието. Смѣташе се, че сѣ необходими голѣми усилия, за да може да се попълнятъ всички празноти, всички разорения, които войната донесе. Отъ друга страна се искаше да се даде възможностъ на всички здрави сили, които сѣ готови да работятъ, да работятъ, едно, за да се създаде прехрана за тѣхъ, да задоволятъ своитѣ насѣщни нужди и, второ, за да се привържатъ къмъ своето огнище, къмъ селото, въ което сѣ родени и въ което сѣ расли. Целѣше се да може да се запази младото подрастващо поколѣние за селата, за да работи за тѣхното благоустройство и преуспѣване; да може да се задоволятъ материалнитѣ нужди на гражданитѣ въ тая страна, за които нужди нѣма другъ начинъ за удовлетворяване, и по този начинъ да се привържатъ тѣ къмъ своитѣ родни огнища, къмъ своята родна земя, да я оживятъ и защитаватъ, когато тя бѣде застрашена. Целѣше се така сѣщо да се създаде на всѣки, който може да бѣде стопанинъ въ селото, едно огнище, около което той да групира своето семейство, да групира всички производствени сили около това малко кѣтче земя, отъ което ще тѣрси прехрана, и полска-лека да почне да се занимава и съ други нѣкои отрасли на производството, та да увеличи приходитѣ на семейството си и да подпомогне неговото преживяване. И най-сетне, когато исканията и нуждитѣ на това население бѣдатъ така удовлетворени, да може да се заздрави редътъ и да се въдвори спокойствие въ тая държава.

Г. г. народни представители! Азъ много пѣти съмъ казвалъ на органитѣ на Министерството на земледѣлието и на Министерството на търговията — двата главни ресори на стопанското преуспѣване на нашата страна — че тѣ сѣ, които ще въдворятъ редъ и спокойствие, които ще допринесатъ за успокоението въ тая страна. Не е полицията, не е администрацията, която ще извърши това, а агентитѣ, органитѣ на стопанскитѣ министерства.

Г. г. народни представители! Когато тукъ, въ Народното събрание, презъ 1921 г. се приемаше на първо четене законопроектътъ за трудовата поземелна собственост, никой ораторъ не се яви да говори по принципитѣ, прокарани въ него. Никой даже отъ оная голѣма парламентарна група, която поддържаше тогава правителството, не се яви да развие началата, прокарани въ този законопроектъ. И самиятъ министъръ, който прокарваше тая реформа, не намѣри за нуждно да каже нѣщо по нея. Дали, г. г. народни представители, се считаше, че въпросътъ е толкова ясенъ и за Народното събрание, и за българското общество, че нѣма нужда да се спира нито правителство, нито Камара върху принципитѣ, прокарани въ тогавашния законопроектъ, или имаше други съображения, азъ не зная, но все таки този законопроектъ мина на първо четене безъ дебати. На второ четене само имаше дебати по приложенieto на особенитѣ постановления и принципи на отдѣлнитѣ членове.

А въ 1924 г., когато законътъ за трудовата поземелна собственост се измѣни въ законъ за трудовитѣ земледѣлски стопанства, дебатитѣ бѣха доста разгорещени. Азъ не вземахъ участие нито въ дебатитѣ по приемането на закона въ 1921 г., нито въ дебатитѣ по измѣнението на закона въ 1924 г. Но имахъ възможностъ да слушамъ съображенията и мотивитѣ на народнитѣ представители, които се мѣчиха всестранно да доказватъ голѣмата нужда отъ този законъ за псевдигането на нашето земледѣлско стопанство и за създаване едно успокоение въ страната.

Ако, г. г. народни представители, този законъ се схващаше отъ всички, които го прокарваха, като единъ законъ отъ голѣмо значение за нашия стопански и социаленъ животъ, мене ми се вижда странно едно такова измѣнение на закона, което се предлага съ настоящия законопроектъ. Г. г. народни представители! Може да се каже, че принципитѣ, които легнаха въ основата на закона отъ 1924 г., не се отричатъ съ този законопроектъ. Вие виждате, че въпросътъ е за около 60 хиляди декара частни земи и за нѣколко десетки хиляди декари манастирски земи и земи на Земледѣлската и Народната банки. Може да се каже: при милионитѣ декари, раздадени на безимотни и малоимотни, при 25-тѣхъ милиона декара, които се разработватъ въ България, какво значение ще иматъ тия 60 хиляди декари за увеличаване на земледѣлското производство? Ако, г. г. народни представители, въпросътъ бѣше да правимъ

сравнение, безспорно, че значението е съвсемъ малко. Какво е 60 хиляди въ сравнение съ 25 милиона? Безспорно, много малко. Пропорцията е толкова малка, че може да се каже: „Нѣма нужда да се спори върху това и да се горещимъ“. Но, г. г. народни представители, разработваемата площъ не е една обща, събрана на едно мѣсто площъ, и тѣзи 60 хиляди декари да сѣ частъ отъ нея; обработваемата площъ е прѣсната и тѣзи 60 хиляди декари сѣ прѣснати въ отдѣлни селища. Така погледнато, ще разберете, че не може току-така леко да се погледне на въпроса, като се държи смѣтка само за количеството на декаритѣ.

Г. г. народни представители! Мотивитѣ, за да се внесе настоящиятъ законопроектъ и да се иска отъ насъ приемането му, сѣ: първо, за да може да се отчуждатъ имотитѣ на частнитѣ стопани, тѣй както постановява законътъ, ще трѣбва да се ангажиратъ голѣми капитали на Земледѣлската банка, а тя сега съ такива не разполага. Разбира се, въ закона не е направено изчисление каквътъ размѣръ достигатъ тѣзи голѣми капитали и какво е съотношението имъ съ онова, което ние възлагаме на Земледѣлската банка да изразходва, за разни цели вънъ отъ нейната прѣка задача — да кредитира нашето селско население. Но не е мѣчно да се направи смѣтка, като се знае каква оценка дава Дирекцията на трудовитѣ земледѣлски стопанства на тѣзи имоти при отчуждението имъ; отъ тая смѣтка ще се разбере, че въпросътъ е за нѣкакви 30—40 или може би 50 милиона лева. Очевидно, това не е било спѣнка, когато законътъ се е създавалъ, тѣй както законодателятъ е считалъ, че Земледѣлската банка нѣма да бѣде спѣната, ако ѝ се възложи да заплаща отчужденитѣ земи. Пък и не бива да забравяме, г. г. народни представители, че като първа задача на Земледѣлската банка трѣбва да считаме подпомагането на нашето население да се снабдява съ земя или съ срдѣства, нуждни за неговото производство. Още съ създаването на българската държава Земледѣлската банка си постави тази задача — и тя бѣше много добре преценена и здраво възприета — да подпомогне селянина да си осигури нуждната за обработане земя. Не може да се счита, че Земледѣлската банка, ако ангажира 30—40—50 милиона лева за изплащане отчуждената земя, която би се раздала на безимотнитѣ и малоимотнитѣ, ще се спѣне въ своята прѣка задача.

Вториятъ мотивъ на законопроекта, г. г. народни представители, е, че държавнитѣ земи, които държавата ще разпредѣли и разпредѣля на малоимотнитѣ и безимотнитѣ, сѣ достатѣчни и нѣма нужда отъ частнитѣ и манастирскитѣ земи, както и отъ земитѣ на Българската земледѣлска и Българската народна банки. Г. г. народни представители! Азъ нѣма да правя смѣтка, но законодателятъ не я ли знаеше, когато създаваше закона въ 1924 г.? Безспорно, че не можемъ така да погледнемъ на работата и да смѣтнемъ, че законодателятъ въ 1924 г. не е съзнавалъ, какво 60-тѣ хиляди декари частни земи не сѣ много нѣщо спрямо държавнитѣ и общински земи, които ще се разпредѣлятъ, и че за толкова малко количество частни земи решилъ да създаде това постановление на закона. Тогава се развиха дълги дебати. Азъ имахъ удоволствието да слушамъ тукъ добри наши общественици и другари, които съ видимо доволство гледаха какъ тѣхнитѣ възжелания за една социална реформа въ нашето законодателство се осществява съ тоя законъ.

Третиятъ мотивъ, че Дирекцията на трудовитѣ земледѣлски стопанства досега не е отчуждила тѣзи имоти, а ги е оставила въ владението на тѣхнитѣ стари стопани, не може да бѣде мотивъ на законодателя, затова защото ние не можемъ да отминаяме единъ законъ, само защото не е приложенъ. Г. г. народни представители! Това ще означава да отричаме силата и значението на закона и да го поставимъ въ рѣцетѣ на онѣзи, които сѣ длѣжни да го прилагатъ, а не да отлагатъ или да саботиратъ неговото прилагане.

Г. г. народни представители! Азъ нѣма да се спирамъ на онѣзи подробности по прилагането на закона отъ Дирекцията за т. з. с., които тукъ се изтъкнаха отъ нѣкои г. г. народни представители и върху онѣзи подробности, съ които могатъ уважаемо другаръ Ради Василевъ, понеже отсъствува сега, ме бѣше натоварилъ да запозная Народното събрание. Тѣзи подробности, безспорно, иматъ значение, но смѣтамъ, че тѣ биха имали по-голѣмо значение тогава, когато ще се разглежда дейността на Дирекцията на трудовитѣ земледѣлски стопанства, когато ще се прави прѣценка на онова, което тя е извършила. Най-сетне, предполагамъ, че ще има народни представители, които ще се занимаватъ и съ тия подробности, защото списъкътъ на ораторитѣ, които ще говорятъ подиръ мене, е много голѣмъ.

Ако, г. г. народни представители, така се погледне на мотивитѣ на законопроекта, азъ смѣтамъ, че тѣ не могатъ да ни убедятъ да направимъ една такава крачка, която,

според мене, е пакостна за престижа на законодателната власт — оставете задачитѣ, които се преследватъ съ законопроекта. Че кои условия ни каратъ да отмишляваме едно законодателно нареждане, което не е безъ влияние и безъ последици долу въ живота; което е създадо известни стопански отношения, създадо е вече известно настроение, известно схващане за онова, кое законодателство може и кое не може? Г. г. народни представители! Вече българското гражданство, малоимотни, безимотни и имотни, знае, че Народното събрание може да законодателствува по този начинъ: когато единъ стопанинъ има земя, която надвишава размѣритѣ на онова количество, което той съ своето семейство и съ малкѣ страниченъ трудъ може успѣшно да използва и за себе си, и за общото стопанство на държавата, разликата да му се взема; или когато той самъ не се занимава съ земледѣлие, да му се остави съвсемъ малко количество и да може останалата земя да се даде на други производители, които ще могатъ и за себе си, и за общото стопанство на страната да я използватъ по-добре.

Г. г. народни представители! Засѣга се въпросътъ за собствеността, която въ очитѣ на всички е единъ много важенъ въпросъ. Една отъ здравитѣ основи на днешния общественъ строй е да зачиташъ собствеността, да я пазишъ, и добре да я пазишъ, щото да не може да се постѣга върху нея. Това пазене на собствеността се оправдава съ схващането и разбирането, че собствеността е необходима за единъ здравъ стопански строй, за единъ здравъ социаленъ строй. Но въ името на този здравъ стопански строй, въ името на този здравъ социаленъ строй, ако е нужно, може да се напѣри този принципъ и нашиятъ, български, законодател вече въ две Народни събрания, при различенъ съставъ, призна това, като се съгласува, като се координира голѣмиятъ общественъ интересъ съ частнитѣ интереси.

Г. г. народни представители! Имаше вече едно създадено положение. Може да се смѣта, че ние можемъ да измѣняме законъ, който не е произвелъ своя ефектъ, или пъкъ за който сме убедени, че е далъ лоши резултати. Но, г. г. народни представители, въ законопроекта не се казва, че законътъ е далъ лоши резултати, а се казва, че мѣжко може да се приложи. Азъ смѣтамъ, че ако измѣнимъ закона, ние ще манкираме на нашия дългъ, да поддържаме онѣзи разбирания за социални реформи, въ името на които сме се обръщали къмъ българското гражданство за довърше на два пъти въ законодателнитѣ избори.

Г. г. народни представители! Тукъ се приематъ почтъкога законопроекти, които, споредъ мнозина, не би трѣбвало да ги приемемъ; приематъ се законопроекти, защищавани съ голѣмъ жаръ, които падиръ това, когато ще трѣбва да бъдатъ гласувани на трето четене отъ Камарата, срѣщатъ голѣмо противодействие. Защо? Какъ? Това интересува Народното събрание, то трѣбва да интересува всѣки народенъ представителъ, когато гласува законопроектитѣ. Тукъ не е въпросъ да създаваме трудности на това или онова управление, въпросътъ е, дали ние сме последователи въ нашиятъ разбирания, дали наистина служимъ на известни разбирания или не служимъ.

Г. г. народни представители! Ние всички сме уплашени отъ този хаосъ политически, който е настѣналъ въ нашата страна. Ние и всички онѣзи, които милѣятъ за парламентарно управление въ тая държава, които сѣ за този парламентаренъ режимъ, се питатъ: какъде отиваме, кѣде ще стигнемъ при този политически хаосъ? Но, г. г. народни представители, даваме ли си ние отчетъ, кой създаде този политически хаосъ? Ами ние виждаме политически партии въ нашата държава една следъ друга да се изхвърлятъ на боклука въ политическия нашъ животъ. Защо? Защото тѣ сѣ негодни вече да взематъ участие въ политическия ни животъ? — Не! Но защото политическитѣ партии не сѣ разбрали, че тѣ служатъ на известни политически задачи, които ще трѣбва да прокаратъ, когато сѣ въ управлението и да сѣдятъ за управницитѣ не по личнитѣ отношения, които иматъ съ своитѣ партийни приятели, а по онѣзи задачи, които тѣ прилагатъ въ управлението, по онѣзи действия, които извършватъ. И когато една политическа партия следи своитѣ водачи, управници, по тѣхнитѣ дѣла и съпоставя тия дѣла съ партийнитѣ програмни начала, въ името на които тази политическа партия съществува, и намѣри, че управницитѣ не се съобразяватъ съ тѣзи партийни начала, ще трѣбва да ги отрече, за да остане партията здрава и читава, та да може тя да бъде полезна въ нашия политически животъ, а не затова защото управникътъ е билъ некадѣренъ или безгриженъ и се е провалилъ въ очитѣ на българското гражданство, да завлѣче съ себе си и цѣлата политическа партия, която може да е пълна съ живи сили, съ годни за политически животъ елементи.

Г. г. народни представители! Ние можемъ да говоримъ за идеи на тогава, на оногова; ние можемъ да говоримъ за политическа платформа на тогава или оногова. Като хора въ Демократическия съговоръ или въ друга политическа партия, нашитѣ идеи сѣ опредѣлени. Политическитѣ програми и платформи сѣ опредѣлени. Но когато една политическа партия подкрепя едно управление, нея не я питатъ, какви идеи иматъ хората ѝ, каква платформа има тя, а какво прилага нейното правителство въ управлението.

Н. Андреевъ (р): Много вѣрно.

Н. Пждаревъ (д. сг): И ако политическата партия вижда, че принципитѣ, на които служи, се саботиратъ, тя ще трѣбва да свърши съ бърза промѣна въ управлението; иначе тя ще трѣбва да се готви да загине въ политическия животъ на държавата. Други пътища нѣма: или ще се подчинятъ на това правило, или ще се унищожатъ. Това е животътъ на политическитѣ партии.

Г. г. народни представители! И ако днесъ, когато въ обществото се очаква толкова много отъ управление и отъ Парламентъ; когато всички слоеве на нашето общество си задаватъ въпроса: какво се прави и какво ще правимъ; когато и земледѣлецътъ си задава въпросъ, какво ще направи Камара и управление; когато и търговецътъ си задава въпросъ, какво прави Камара и управление; когато и индустриалецътъ си задава въпросъ, какво прави Камара и управление — ако днесъ ние излизаме съ този законопроектъ предъ българското гражданство, какво ще помисли то за съзнанието ни на дългъ къмъ момента?

А има защо да се пита земледѣлецътъ, какво прави Народното събрание. Г. г. народни представители! Ако кризата е засегнала търговци, които знаятъ да викатъ, ако е засегнала индустриалци, чийто гласъ може да се чуе — тя засѣга много дълбоко нашия земледѣлецъ, който търпи, понася, но въ дълбочината на душата си тѣзи своята тъга. Въ неговата душа се създаватъ настроения, които сѣ пакостни не за това или онова управление; тѣ сѣ пакостни за бъдещето на държавата. И днесъ, когато българската държава има най-голѣма нужда отъ моралното единение на българския народъ, днесъ нейното правителство ще трѣбва да прави всичко, за да се постигне това морално единение. А знае се, какъ ще се постигне моралното единение: тогава, когато се види, че управникътъ се вглежда въ грижитѣ, въ безпокойствията, които терзаятъ душата на българския гражданинъ и взема надлежнитѣ мѣрки.

Г. г. народни представители! Ако капитанътъ, управникътъ стои въ парахода, то е за да го предпазва отъ бури, а когато параходътъ е нагнѣнатъ отъ бури — да прави всичко възможно, за да го спаси, или, ако самъ той, управникътъ, е убеденъ, че бурята не е опасна, че тя ще мине безъ да засегне ни най-малко парахода — ще трѣбва да прави всичко, за да забележатъ пасажеритѣ, че наистина неговото спокойствие се оправдава и че тѣ не сѣ изложени въ рѣшетъ на единъ нехаенъ капитанъ, защото настроението на пътницитѣ е отъ значение за персонала въ парахода. Въ единъ моментъ на самозабрава, пътницитѣ, въ лудоритѣ, въ обезумяването си, могатъ сами да се лишатъ отъ капитана и сами да се осѣждатъ на загиване въ буритѣ, когато тоя капитанъ би ги спасилъ, ако останѣше.

Г. г. народни представители! Накрай, азъ се ползвамъ отъ случая, за да подчертая онова особено положение, въ което се намиратъ земледѣлцитѣ и което налага бързата помощ въ управлението.

Наистина, г. г. народни представители, покъртителни сѣ ония писма, които, вѣрвамъ, всѣки отъ васъ получава, които и азъ получавамъ постоянно. Животътъ на държавата трѣбва да се поддържа: на бирника трѣбва да се плащатъ данѣнитѣ, на Земледѣлската банка трѣбва да се плащатъ задълженията. Съ какво ще се плащатъ? Съ продуктитѣ на земледѣлеца, съ кукуруза, който той изкарва, съ житото, което той добива. Но затова е необходимо и кукурузътъ, и житото да иматъ цени, които ще позволятъ на земледѣлеца да посрещне не само своитѣ насѣщни нужди за прехранване, за преживяване, но и своитѣ задължения къмъ кредитори и къмъ държавата. А ценитѣ на кукуруза и на житото спадатъ. Защо? Ами че това е ясно. Всѣка друга година по това време голѣми експортни къщи влагахъ голѣми суми за закупуване на зърнени храни, а днесъ никой не влага. Защо? Защото е създадена една такава атмосфера, че никой на никого не може да се довърѣи, никой голѣмъ експортѣръ не може да довърѣи на търговеца голѣми суми съ сигурностъ, че ще си ги получи обратно. А нѣма ли голѣми експортѣри, които да даватъ голѣми суми на търговцитѣ, а търговцитѣ да авансиратъ на производителитѣ, последнитѣ продаватъ стокитѣ си,

тогава, когато тѣ не се търсят на пазара. А знае се, че когато продаваш една стока, която не се търси на пазара, ти си принуден да я продаваш на ниска цена. Ето, така се явява днес ниската цена на земеделските продукти.

Оставям настрана онези голѣми грѣшка, според мен — може би не разбирам достатъчно стопанските въпроси, но във всеки случай това бѣ за мен една голѣма грѣшка — дето се допусна вноса на чуждо жито въ нашата страна. Г. г. народни представители! Трѣбва да имаме грижа и за консоматора, но вие питате ли се за положението на онзи земеделец, който миналата година трѣбваше да купува по 120—150 л. крина кукурузъ и, следователно, за да купи 100 крини, за да изхрани своето семейство, трѣбваше да плати 15 хиляди лева, а сега, за да получи 15 хиляди лева, трѣбва да продаде не по-малко отъ 600—700, а може би и 800 крини? Вие разбирате ли, че е невъзможно селското стопанство да издържи тоя напоръ? Тази невъзможност го души. Това се вижда. И когато селянинът е принуден да продава на ниска цена своите храни, вие трѣбва да знаете, че той продава своята земя, продава своята къща, продава своя животъ.

Отъ земеделците: Така е. (Ржкоплѣскания)

К. Томовъ (з): Да се запише.

Н. Пждаревъ (д. сг): Това е положението. И когато това е положението, г. г. народни представители, необходимо е да се разбере въ тая страна, че грижи за подобрене на това положение трѣбва да се взематъ отъ управлението. И азъ издѣлохъ тукъ, на тая трибуна, за да подканя къмъ грижи управниците. Защото обществото се пита: имаме министъръ на земеделството, имаме Министерството на земеделството, имаме министъръ на търговията, имаме Министерството на търговията, но въ тази суматоха и въ този страхъ къде сѣтъ, къде сѣ мѣрките имъ, къде сѣ начините, по които тѣ действуватъ?

С. Омарчевски (з. в): Къде сѣ законитѣ, които тѣ трѣбва да внесатъ, за да се помогне на тѣзи, които се нуждаятъ?

Н. Пждаревъ (д. сг): Г. г. народни представители! Не може тъй да се върви и да се настила, налага много надълбоко обществената тъга и обществената мъка. Азъ нѣма да се спирамъ на мѣрките, които могатъ да се взематъ. Това не е моя задача, г. г. народни представители, това е задача на управника. Сочи се като мѣрка да се спре за известно време вносетъ на известни артикули. Азъ имамъ резолюцията, която и вие имате, на стопанитѣ на земеделски машини, които ви казватъ: „Въ нашата страна сѣ внесени достатъчно земеделски машини, сѣ които нашата земя да може да се работи; спрете по-нататкъ вноса имъ; това сѣ валути, които излизатъ навънъ, безъ да има нужда нашето земеделско производство“. Въ сѣщата резолюция се говори: „Спрете този начинъ на внасяне машини, непротиврѣвяни отъ държавната властъ, които въ края на краищата излизатъ боклукъ, нашиятъ селски стопанинъ ги захвърля, безъ да може да ги използва, а стойността имъ е отлетѣла отъ нашата държава“. Други сочатъ като срѣдство създаването на известенъ мораториумъ за всички задължения на нашитѣ вносители спрямо чужбина. Азъ нѣмамъ даннитѣ да провѣя това искане, тази мѣрка. Не казвамъ, че тя е подходяща, но трѣбва да я проучи онзи, който носи отговорностъ за управлението на страната днесъ. Все пакъ, какви ще бѣдатъ мѣрките, не знамъ, но обществото иска да види, че мѣрки се замислятъ, че за тѣхъ се промишлява и че тѣ ще се взематъ бързо.

Г. г. народни представители! Азъ не желая да се спирамъ повече върху този въпросъ, но когато такава е настроението вънъ, ние, вмѣсто да създадемъ облекчение и успокоение, излизаме съ този законопроектъ, който, безспорно, ще внесе раздразнение. Даваме ли си смѣтка за онова, което вършимъ, г. г. народни представители? Азъ нѣма да се спирамъ и на онези тъжна, трагична картина на българския родъ, която сѣ такива простички, но сѣ дълбоко чувство проникнати думи рисува отъ тази трибуна уважаемиятъ народенъ представителъ г. Пѣйчевъ. Това е единъ тъженъ, боленъ въпросъ за българския родъ и той трѣбва да бѣде всѣкога предъ очитѣ на всѣки български управникъ, на всѣки, който носи отговорностъ за бъдещето на тази страна.

Е добре, г. г. народни представители. Тази картина наистина е мрачна, тъжна, но ние не трѣбва да губимъ въра въ бъдещето на българския народъ. Защото безспорно е, че нашиятъ народъ е единъ цененъ по качества народъ, трудолюбивъ народъ, сѣ дарования въ всички насоки на труда и на производството. Земята ни е благословена — Божи рай. Тази земя и този народъ, добре

ржководени, може би бавно, но сигурно ще вървятъ къмъ добъръ пътъ, ще изплатватъ отъ тежкото положение, въ което тѣ сѣ днесъ. Звездата на България не е загинала, г. г. народни представители, тя блѣщи, тя свѣти и ще освѣтлява пътя на българския народъ къмъ висинитѣ, озарени отъ свѣтлото негово бъдеще. И българскиятъ народъ, макаръ и бавно, ще стигне на тѣзи висини, макаръ че, както много пъти въ миналото, може би и въ бъдеще, некадърни или безгрижни управници могатъ да го отклонятъ отъ тѣхъ. (Ржкоплѣскания отъ лѣвицата)

Председателъ: Има думата народниятъ представителъ г. Тодоръ Влайковъ.

Т. Г. Влайковъ (д. сг): (Отъ трибунага) Г. г. народни представители! Малкиятъ законопроектъ, който днесъ се разглежда отъ Народното сѣбрание, е съ отрицателенъ характеръ, съ отрицателно значение. Дото до обикновено законопроектитѣ сѣ насочени да създаватъ нѣкои реформи, съ този малкъ законопроектъ се цели да се унищожи не цѣла една реформа, но една страна отъ една сериозна социална реформа.

Ц. Цвѣтковъ (д. сг): Законътъ, съ който се премахва законътъ за отчуждаване на частнитѣ сгради, не бѣше отрицателенъ, а сега този е отрицателенъ!

Т. Г. Влайковъ (д. сг): Цели се да се унищожи единъ важенъ социаленъ принципъ.

Земеделската политика въ една държава има две страни. Едната е чисто стопанската земеделска политика, политика насочена чрезъ редъ мѣроприятия — агрономическа помощъ, засилване на техниката при обработването на земята, урежъ на общодостѣпни земеделски кредити, покровителствуване и насърчаване на земеделски кооперации — да повдигне производителността на земеделския трудъ, да повдигне земеделското производство, да направи, щото, като се вложи повече капиталъ, единъ и същъ късъ земя да дава по-големъ производството. Такава стопанска земеделска политика се развива у насъ твърде успѣшно отдавна, отъ години, кога повече, кога по-малко, кога съ по-големи ефекти, съ по-големи и по-чувствителни резултати, кога съ по-слаби. Днесъ не може да се откаже, че въ това отношение отъ днешния министъръ на земеделството, както и отъ неговия предшественникъ, се върши твърде много: предприети сѣ твърде сериозни начинания за повдигане производителността на нашето земледѣлие. Но, казахъ, това е едната страна отъ земеделската политика въ една държава. Тази политика има и друга страна — това е чисто социалната страна на земеделската политика, политика, насочена да подпомага, да подкрепя икономически слабитѣ, нуждающитѣ се земеделски производители, нуждающитѣ се, обездомениитѣ земеделци.

Дълго въ науката бѣше споренъ въпросътъ, кое земеделско стопанство е по-прогресивно, дали едрото земледѣние е единствено прогресивно, а дребното земледѣние, поради това, е осѣдено на пропадане, или и дребното земледѣние може да бѣде прогресивно, може да бѣде жизнеспособно, може и чрезъ него да се повдигне производителността на земеделския трудъ и, следователно, то не е осѣдено на пропадане и не трѣбва да се смѣта за реакционно. Най-после този споръ, теоритически, наученъ и общественъ, биде разрешенъ въ полза на дребното земледѣние стопанство. Доказа се, че то е напълно жизнеспособно и че въ много отношения то повече се подлага на прогреса за повдигане производителността, отколкото едрото, което поради редъ причини е недостѣпно за една повдигната интензивностъ. Така излѣзе на сцената новата аграрна политика, насочена да подкрепи и засили дребното земледѣние стопанство. И въ страни, където едрото земледѣние съставляваше единъ голѣмъ процентъ отъ земледѣлското производство, където то бѣше преобладаващо, където 2/3, даже 3/4 отъ земеделскитѣ стопанства бѣха едри, където по-големата частъ отъ ония, които работятъ земята бѣха безземелни, наемни работници при едритѣ земледѣлци, при чифликитѣ, при помѣщицитѣ, при юнкеритѣ и пр. и поради това се намираха въ крайно мизерно социално положение, въ тия страни, казвамъ, следъ разрешаването на този споръ се възприе една нова социална политика: да се даде земя на безземелнитѣ работници, за да могатъ тѣ да си създадатъ свои земеделски стопанства, като нуждната земя се вземе отъ едритѣ земледѣлци, съ рискъ дори не само да бѣдатъ тѣ разкъсани, намалени, но дори и унищожени. Социалната земеделска политика си постави за целъ да се създаде възможностъ на безземелнитѣ работници, а въ известни страни, където преобладаваше малоземелието, както бѣше въ Русия, и на малоземелнитѣ, чрезъ

така наречените аграрни реформи, да се сдобият съ свои собствени земеделски стопанства за смѣтка на едритѣ землевладения. Тази социална политика се очертаваше още преди войнитѣ, обаче тя съществуваше само като пожелание, като програмно искане на нѣкои напредничащи партии. Подготвяха се и реформи за осъществяването ѝ, обаче същинското осъществяване на тази социална политика преди войнитѣ нѣмаше. Следъ войната, когато се създаде едно особено настроение между широкитѣ маси, и у победители, а особено въ победенитѣ държави, може да се каже въ цѣлия свѣтъ, когато, наредѣ съ материалното разрушение, което докара всесвѣтската война, настѣпи и едно разрушение на душитѣ, едно настроение на недоволство, единъ душевенъ смутъ, погледитѣ на всички недоволни се насочиха къмъ търсене и създаване нѣщо ново, къмъ едни понови, по-сериозни и по-ефикасни реформи отъ социаленъ характеръ, чрезъ които да се установи повече правда и по възможностъ да се отстраня онова тежко, гнетуще, материално положение, въ което бѣха изпаднали маситѣ следъ войната.

И въ този духъ на новото време, догдето отъ една страна въ срѣдата на индустриалнитѣ работнически маси се пораждаха копнежи, очаквания за чисто социални реформи и за реформи въ полето на индустрията, въ полето на труда, същевременно между маситѣ на земеделското население започна да се проявява, започна да назрѣва идеята за чувствителни, за сериозни социални реформи и въ земеделството. И тогава оный, което преди войнитѣ съ насѣше още като желание, което не бѣше нищо друго освенъ едни проекти само, следъ войнитѣ вече изпълна като едно силно веление на времето, като едно настоятелно, наложително искане да се удовлетворятъ ония маси на безземелно и малоземелно селско население, което искаше земя, което искаше да му се създаде възможностъ да има свое собствено земеделско стопанство. А отъ само себе си се разбира, че когато тая идея се понесе съ такава наложителностъ, трѣбваше да се посегне върху едритѣ землевладения, върху землевладенията на помѣщици, на чоки, на юнкери въ другитѣ страни. Въпросътъ за помѣщицитѣ, разбира се само по себе си, бѣше вече разрешенъ съ революцията на болшевикитѣ. Тази идея, понесена така стихийно, почна да се оформява, почна да се конкретизира въ ясно опредѣлени искания и почна тукъ и тамъ вече да се осъществява. Започна се постепенното осъществяване на голѣмитѣ аграрни реформи, състоящи се въ туй, че се отнематъ въ по-голѣмъ или по-малѣкъ размѣръ земитѣ на едритѣ землевладѣлци и се раздаватъ на безземелното и малоземелното население въ тия страни.

Тоя духъ на времето, този стихийенъ стремежъ на народнитѣ маси къмъ сериозни, къмъ ефикасни социални реформи и въ едно, и въ друго направление, естествено, се пренесе и у насъ — една погромена страна, която изгуби всичко, изгуби своитѣ идеали, бѣше обхваната отъ едно пълно разочарование и обезнадеждаване, въ което душевниятъ смутъ и духовното разрушение бѣха въ извънредно широкъ размѣръ развити и разпространени всрѣдъ маситѣ. И у насъ се появи копнежъ, желание, стремление къмъ по-сериозни реформи и този стремежъ се изрази главно, и преди всичко, въ едно желание да се предприематъ реформи за задоволяване нуждитѣ на земеделското население. Понеже у насъ индустрията не е много развита и гражданата маса отъ населението е земеделска, затова този духъ на новото време, този копнежъ за социални реформи се пренесе и се нагоди къмъ искания за реформи относно нашето земеделско производство. Това стихийно желание обхвана у насъ маситѣ на населението, обхвана всички интелигентни, всички обществени слоеве, обхвана и се прояви и въ всички политически течения. И видѣхме, че презъ първитѣ години подиръ войнитѣ почти всички политически течения възприеха искането за социални земеделски реформи, възприеха искането и у насъ да се задоволи нуждата, колкото на безземелнитѣ, които може да не сѣ много, главно на малоземелното селско население, като му се даде възможностъ да увеличи своитѣ земеделски стопанства и да добие една възможностъ за по-носенъ животъ, чрезъ обработване на повече земя.

Радикалната партия още преди войната, още при създаването си бѣше възприела идеята, че трѣбва на безземелнитѣ и малоземелнитѣ земеделски стопани да се даде възможностъ да се сдобиятъ съ свои собствени земеделски стопанства или да разширятъ малоземелнитѣ си стопанства. И за тази целъ бѣше възприето положението, че трѣбва едритѣ землевладения да бѣдатъ постепенни премахнати, за да останатъ само ония, които ще принадлежатъ на хората, които ги работятъ. По-нататкъ ясно

и опредѣлено се изразява туй искане на Радикалната партия въ лозунга, възприетъ отъ нея, въ 1907 г.: „Земята на земеделцитѣ“, т. е. работната земя да принадлежи на ония, които я работятъ. Този лозунгъ, издигнатъ още преди войнитѣ отъ Радикалната партия, следъ войнитѣ се възприе почти отъ всички политически течения. Всички въ една или въ друга форма поставиха тоя лозунгъ въ своитѣ платформи при изборитѣ предъ народа и почнаха да ратува за осъществяването на този лозунгъ. Той се възприе отъ Земеделския съюзъ, отъ Демократическата партия, а зная много добре, че той бѣше възприетъ въ платформата и на Прогресивната партия, която тогава съществуваше още, както се знае, като отдѣлна партия, преди да се обедини съ Народната партия. И когато Земеделскиятъ съюзъ вече самостоятелно взе властта въ ръцетѣ си, той пристѣпи къмъ осъществяването на този лозунгъ, който бѣше и неговъ лозунгъ, и негово искане. Но, създавайки въ 1921 г. този законъ, който най-напредъ се казваше законъ за трудовата поземелна собственостъ, съ това Земеделскиятъ съюзъ осъществяваше не само своето искане, а едно искане, единъ лозунгъ, който бѣше общественъ, който се възприемаше почти отъ всички, и заради това, както обясни г. Пяда-резъ — азъ тогава нѣмахъ частieto да бѣда народенъ представителъ — при приемането на този законъ на първо четене никой не се е обявилъ противъ; никой не е говорилъ, но и никой не е билъ противъ, защото се е смѣтало, че този законъ е билъ въ реда на нѣщата.

Но по-нататкъ, следъ като се прокара тоя законъ, въ който сѣ възприети тия начала за снабдяване безземелното и малоземелното население съ земя, като се употреби за тази целъ освенъ обществената, държавна, общинска и манастирска и пр., земя, още и земята на едритѣ землевладѣлци отъ известенъ максимумъ нагоре, когато, казвамъ, се прокара този законъ, и почна да се прилага, създаде се голѣмъ повикъ срещу него, голѣмо недоволство отъ много страни. Изглежда, че дори и ония, които тогава сѣ гласували за него, които по начало не сѣ били противъ, по-нататкъ се присъединиха къмъ общия повикъ срещу тая реформа. Безспорно е, че създадениятъ отъ земеделското правителство законъ, поради липса, може би, на достатъчно компетентни хора, поради прихвързаностъ, поради нѣкои други още слабости, е ималъ известни недостатѣци, и имаше ги, безспорно. Още по-сигурно е, че при неговото прилагане не всичко е вървѣло въ реда на нѣщата, понеже голѣма частъ отъ работата по прилагането му се възлагаше на селскитѣ общински съвети, а пъкъ селскитѣ общински съвети всѣкога почти, презъ всички режими — а особено тогава — не могатъ да се похвалятъ съ особена голѣма почтеностъ и добросъвестностъ. Естествено е, че сѣ правени умнишени спѣнки, давани сѣ привилегии, преследвани сѣ били противници и пр. и пр. имало е слабости, имало е недостатѣци, но това сѣ слабости, това сѣ недостатѣци при създаването на този законъ и при неговото прилагане. Не можеше, обаче, и не трѣбваше да се иска, както се искаше тогава почти отъ цѣлото общество, премахването на принципа, който е легналъ въ основата на тоя законъ. Азъ, заедно съ моитѣ другари отъ Радикалната партия тогава, бѣхме поддръжници на основния принципъ, който бѣше легналъ въ този законопроектъ, бѣхме поддръжници на социалната земеделска реформа, която целѣше да задоволи нуждитѣ на безземелното и малоземелното население, като му се даде земя и като за тая целъ се посегне и върху едритѣ частни землевладения. Като поддръжници на тая идея, азъ излъкохъ тогава съ една обстойна статия въ „Демократически прегледъ“ и защитихъ основнитѣ положения на законопроектъ. Съ нѣколко думи искамъ и сега да изтъкна положителнитѣ страни на идеитѣ, които бѣха легнали въ тогавашния законопроектъ и които — трѣбва да се признае — лежатъ въ основата на и досега съществуващия законъ за т. з. с.

Че трѣбва да се помогне на малоземелнитѣ и безземелнитѣ земеделци, като имъ се даде възможностъ да иматъ свои жизнеспособни стопанства, тази страна на реформата не се отричаше, и не срещу нея се вдигаше голѣмиятъ повикъ. И доколко тая нужда се удовлетворяваше чрезъ държавни земи, чрезъ земи на общинитѣ, чрезъ земи на Земеделската и Народната банки и чрезъ земи на манастиритѣ, недоволство отъ реформата въ туй отношение нѣмаше. Повикъ имаше, защото съ тая реформа се посѣгаше и върху частното землевладение, върху така нареченитѣ едри земеделски стопанства, едри землевладения у насъ. Истина е, че такава аграрна нужда, такава аграрно положение, каквото имаше и още има въ известни страни, гдето преобладава едрото землевладение, у насъ нѣмаше, нѣма и днесъ. При едрото землевладение, както спомене-

нахъ, земята. нейде въ по-голъмата си частъ, нейде въ половината или най-малко въ една трета, се владѣе отъ едно малцинство, а голъми маси земледѣлско население сѣ безъ земя и като наемни работници, служатъ въ чифлицитѣ, въ помѣщиата. По редъ исторически причини чифлигарството или старото спahiйство е било унищожено още въ турско време и следъ освобождението ние заварилихъ само малко чифлици. Като система ги имаше нѣкъде въ Кюстендилско, но и тѣ се унищожили съ закона отъ 1888 г. Въ страната имаше тукъ-тамъ отдѣлни чифлици и отпосле създадени едри землевладения. Но ако речемъ да направимъ сравнение съ онова, което има въ другитѣ страни, ще видимъ, че едритѣ землевладения у насъ сѣ малко и че нѣма нужда отъ една сериозна аграрна реформа, която да отива до крайностъ, която да отива да посетне и върху частнитѣ землевладения. Това би било оправдано само въ ония страни, където има голъма аграрна нужда, където по-голъмата частъ отъ земята е въ рѣцетѣ на нѣколко само едри землевладѣлци, но тамъ, където тая нужда е въ по-ограниченъ размѣръ, нѣма нужда отъ никаква аграрна реформа. Ако така се разсуждава, тогава, действително, би се отрекла нуждата отъ каквато и да е аграрна реформа у насъ и особено нуждата да се отиде до крайностъ, да се прибѣгне и до отнемане на частната собственостъ. Обаче такова едно схващане е неоснователно. Нуждата отъ една социална реформа се оправдава не отъ количеството на оная нужда, която трѣбва да се задоволи, а отъ нейната сѣщина. Когато, напр., се прибѣгва къмъ създаването на единъ или другъ работнически законъ, на единъ законъ за защита на труда въ едрата индустрия, не трѣбва да се мисли, че такъвъ законъ има смисълъ да се създаде само тамъ, дето има силно развита едра индустрия, и че тамъ, дето тя е въ ограниченъ размѣръ, нѣма нужда отъ такъвъ единъ социаленъ законъ. Не. Повтарямъ, не количеството въ този случай е важно — важна е сѣщината. Може въ една страна да има само една голъма фабрика, въ която работятъ 1.000 или 5.000 работници и тѣзи 5.000 работници да сѣ извънредно експлоатирани, да работятъ по 15 часа дневно, да работятъ при крайно нехигиенични условия, просто да се убива тѣхнитѣ организми. Когато имате налице тази сѣщина въ тая единствена фабрика, ще бѣде ли оправдано, отъ морално и отъ социално-политическо гледище, да не се прибѣгва къмъ създаването, макаръ въ ограниченъ размѣръ, на оная социална реформа, която на други мѣста се създава, поради сѣщата сѣщина на експлоатацията, само че тамъ тя е въ много голъмъ размѣръ? Размѣрътъ въ случая не важи, а важи сѣщината на оная нужда, която трѣбва да се задоволи. Така е и въ случая. Наистина, у насъ нѣма това грамадно, едро землевладение, каквото има на други мѣста. Но какво е характерното при сѣществуването на такова едро землевладение, което ни кара да се замислимъ, което ни кара да излѣземъ съ едни или други искания, да приемемъ едни или други реформи? Характерното е това, че безимотнитѣ, безземелнитѣ, наемнитѣ работници въ едрото землевладение се експлоатиратъ по единъ безмилостенъ начинъ, отъ една страна, и, отъ друга страна, че поради туй, дето земята се намира въ рѣцетѣ на едно ограничено число землевладѣлци, една голъма частъ — не е важно колко е голъма — отъ населението е лишена отъ възможността да има свои земледѣлски стопанства и да влага своя трудъ въ свое собствено производство. Тази сѣщина я има и въ страни, където преодолява едрото землевладение, но, безспорно, тя сѣществува и въ страни, дето едрото землевладение е въ ограниченъ размѣръ. Експлоатацията и тукъ, и тамъ я има. Този фактъ, че поради туй, дето една частъ отъ земята се владѣе отъ малко хора, които я използватъ, като експлоатиратъ чуждъ, наемнъ трудъ, една частъ земледѣлци, една частъ отъ земледѣлското население е лишена отъ възможността да има своя земя и свое производство, сѣществува както въ странитѣ съ голъмо, едро землевладѣние, така и у насъ. Прочее, нуждата да се прибегне къмъ една или друга социална реформа отъ поземеленъ характеръ, макаръ че у насъ нѣма онова положение, което сѣществува въ страни съ голъмо землевладение, все пакъ е еднакво наложителна и, главно, еднакво е оправдана и отъ социалнополитическо, и отъ морално гледище.

И сега азъ искамъ да обясня, съ какво може да се защити тази проява на подобенъ родъ социална реформа, която се изразява въ туй, че въ края на краищата трѣбва да се посетне и на частното землевладение. Въ другитѣ страни, то е явно, не можешъ да дадешъ земя на безземелни и малоземелни селяни-земледѣлци, ако не вземешъ отъ ония, които я владѣятъ въ грамадно количество. У насъ, макаръ че на пръвъ погледъ се вижда, какво земята

е равномерно разпредѣлена, че почти всички си иматъ свое парче земя и че, както се казва въ законопроекта, у насъ сѣществува идеално разпредѣление на поземелната собственостъ, все пакъ, ако внимателно погледнемо, ще видимъ, че има голъма социална нужда отъ земя между нашето население. Какво е количеството на безземелнитѣ и до днесъ статистиката не може да установи — въ всѣки случай, има едно значително количество безземелни навсѣкъде, въ всѣки села. Но безспорно е едно — че има голъмо количество малоземелни земледѣлци, които иматъ нужда да имъ се разширятъ земледѣлскитѣ стопанства, за да могатъ да живѣятъ човѣшки, да влагатъ напълно своя трудъ и да могатъ, ако не добре, поне задоволително да се изхранватъ. А такива малоземелни земледѣлци у насъ има не по-малко отъ 200.000. Въ мотивитѣ къмъ законопроекта е казано, че тѣ сѣ 120.000, а, споредъ моето пресметане, тѣ сѣ може би повече отъ 200.000. Ние, напр., споредъ статистиката отъ 1897/1898 г., имаме парцелни стопанства до 20 декара 220.000, безъ паракендетата. Какво значи това? Това сѣ земледѣлски стопанства, които иматъ отъ 1—20 декара земя. Може да има нѣкои отдѣлни щастливи краища, където и съ 20 декара, засадени съ тютюнъ, съ гюлове, съ лозя, би могло да се живѣе, но това сѣ изключителни мѣста. Въ повечето мѣста владения до 20 декара сѣ свършено незначителни, за да се погъмне трудътъ на земледѣлското семейство и за да се получи що-годе едно задоволително сѣществуване. А сигурно на много мѣста въ страната и стопанствата отъ 20 до 30 декара сѣщо трѣбва да се считатъ малоземелни и, следователно, и тѣ сѣщо иматъ нужда да бѣдатъ разширени. Така че у насъ има едно голъмо количество малоземелно земледѣлско население, на което трѣбва да се даде земя, за да може да живѣе човѣшки животъ. Е добре, за да се удовлетвори тая нужда, да се даде задоволително, макаръ и въ ограниченъ размѣръ земя, за да се допълни стопанството на тия малоземелни земледѣлци, виждаме, че е нужно вече едно голъмо количество земя. Ние, наистина, имаме държавенъ фондъ, имаме държавни земи, които постепенно се намаляватъ. Имаме малко повече общинска земя, а именно общинскитѣ мери и пасища, главно общинскитѣ мери, отъ които би могло да се отдѣли, както се и отдѣля, една значителна частъ. Другитѣ земи, земитѣ на Земледѣлската банка, на Народната банка и манастирскитѣ земи не сѣ толкова много. Но всички тия земи, главно държавнитѣ и общинскитѣ, сѣ свършено недостатъчни, за да се удовлетвори тази голъма нужда. Какво трѣбва да се прави? Трѣбва значи да отидемъ по-нататъкъ, трѣбва да отидемъ къмъ оная земледѣлска реформа, къмъ която прибѣгватъ въ другитѣ държави — трѣбва да прибѣгнемъ и ние къмъ частнитѣ, едри разбира се, землевладения, да отнемемъ една частъ отъ тѣхната земя и да я раздадемъ на малоземелнитѣ. Това се, наистина, и направи съ закона за трудовата поземелна собственостъ, прметъ отъ земледѣлцитѣ въ 1921 г. Срещу тоя принципъ, срещу това посѣгане на частната собственостъ се създаде въ онова време голъмъ повикъ.

Сега азъ искамъ да кажа нѣколко думи въ подкрепа на този принципъ, който се възприе после и отъ Демократическия сговоръ и който трѣбваше и трѣбва да се запази, смѣтамъ азъ, и днесъ, а именно да се търси земя за поземелния фондъ и отъ частнитѣ едри землевладѣлци.

Три възражения се противопоставятъ на тоя принципъ.

Едното възражение е отъ икономически характеръ. Казва се: „Едритѣ землевладения, на които вие посѣгате, които искате да унищожите, тѣ сѣ главно икономически силнитѣ земледѣлски стопанства, тѣ сѣ, които сѣ основата на нашето земледѣлско производство, които даватъ най-голъмата частъ отъ нашия земледѣлски износъ; тѣ сѣ, които носятъ земледѣлския прогресъ у насъ. И когато посѣгате върху тия едри землевладения, вие посѣгате върху земледѣлския прогресъ, вие рушите основата на нашето земледѣлско производство, вие ще намалите износа на земледѣлскитѣ произведения и, следователно, ще подкопаете въ основа нашата икономическа политика, нашата икономическа структура“. Тѣзи възражения, обаче, не сѣ основателни. Както вече споменахъ, доказано е, че и дребнитѣ земледѣлски стопанства, когато разумно се подкрепватъ отъ държавата чрезъ агрономическа помощъ, чрезъ насърчение и провеждане на по-добра техника, чрезъ кооперации, чрезъ евтинъ земледѣлски кредитъ и т. н., могатъ да бѣдатъ не само толкова, колкото едритѣ, но и повече отъ тѣхъ пригодни за единъ стопански прогресъ, могатъ и тѣ напълно да бѣдатъ носители на земледѣлския прогресъ, така както могатъ да бѣдатъ и както сѣ въ нѣкои само случаи, едритѣ землевладения.

Това е първото оборване на икономическата страна на тия възражения. Това е едната страна, че дребнитѣ земе-

дѣлски стопанства могат да бждат прогресивни. Но важна е и другата страна — дали действително едритѣ землевладения у насъ сѣ наистина носители на единѣ икономически прогресъ, дали действително тѣ сѣ единѣ образцово, модерно наредени земеделѣски стопанства. За голѣмо съжаление, не. Съвършено малко сѣ онѣзи действително модерни земеделѣски стопанства на голѣмитѣ землевладения, които сѣ запазени, които трѣбва да се запазятъ и които действително служатъ като образецъ. Повечето отъ тѣхъ не сѣ причастни къмъ никакъвъ икономически прогресъ, къмъ никакво ново, модерно земеделѣско производство. Има нѣкои, които иматъ привидността на нѣкакъвъ прогресъ, заради туй защото държатъ нѣколко голѣми машини, да кажемъ, вършачка, жетварка и пр., сѣ които замѣняватъ човѣшкия трудъ, но сѣ които не повдигатъ производителността на труда, не увеличаватъ самото производство, защото сѣ една вършачка нѣма да произведешъ отъ земята нито едно зърно повече, отколкото тя произвежда сѣ труда на човѣка — само ще замѣнишъ работниците, които иначе по-дълго време ще вършеятъ сѣ коне или сѣ каквото и да е. Тѣй че има едри землевладения, които иматъ нѣкоя и друга машина и даватъ изгледъ, че сѣ модерни, но тѣ не сѣ никакви модерни стопанства: тѣ използватъ земята си по най-екстензивенъ начинъ. Отъ друга страна, една голѣма частъ, ако не и по-голѣмата, отъ едритѣ землевладения, тѣкмо напротивъ, сѣ най-назаднали, най-реакционнитѣ, ако може така да се каже, земеделѣски стопанства, защото си служатъ сѣ наеменъ трудъ или сѣ даване земята на изпозлица. А чрезъ работата сѣ наеменъ трудъ и сѣ старитѣ земеделѣски сръдства и още повече чрезъ даването на земята подъ изпозлица най-много се ограбва земята, най-много се унищожава нейната производителностъ, и такова едно земеделѣско производство е най-назадничаво, най-реакционно. И безспорно е, че когато се отнеме земята на войчикитѣ тия едри земеделѣски стопанства отъ такъвъ характеръ и се разпаде на дребни земеделѣщи, които, да речемъ, биха останали безъ никакви нови усъвършенствувани технически сръдства, на които държавата не би се притекла на помощъ — макаръ че трѣбва да имъ се притече на помощъ и действително имъ се притеча — а останатъ да я работятъ по примитивенъ начинъ, все пакъ тѣ ще влатъ по-интензивенъ трудъ, въ тѣхъ производителността ще бжде по-голѣма, и може да се каже, че, поотдѣлно вземени, тѣ ще бждатъ едни по-прогресивни стопанства, отколкото едритѣ.

Сѣщо така е безосновно и възражението, че при сѣществуването на едри земеделѣски стопанства е осигуренъ по-голѣмъ износъ на зърнени храни, което е целта на нашата земеделѣска политика. Това е безосновно възражение, защото въ сѣщностъ земята си остава сѣщата, ще се работи отъ дребнитѣ стопани горе-долу пакъ по сѣщия начинъ, даже, пакъ повтарямъ, ще се работи отъ тѣхъ въ по-голѣмата си частъ по-интензивно, отколкото се е работило по-рано, и, следователно, ще произвежда пакъ сѣщото количество храни и други произведения, каквото би произвеждала, ако би била въ едри земеделѣски стопанства. Вѣрно е едно, че едритѣ землевладѣщи и земеделѣщи наистина изнасятъ по-голѣмата частъ отъ своитѣ произведения или почти всички, но тѣ сѣ и главнитѣ доставчици на нашитѣ пазари. Ако онѣзи, които сѣ притежатели на дребни земеделѣски стопанства, отъ които не могатъ да изкаратъ прехраната за себе си, както и съвършено безземелнитѣ, сѣ се хранили и се хранятъ презъ течение на годината, това се дължи на онѣзи, които произвеждатъ повече, които, като даватъ една частъ за износъ, друга частъ оставятъ и за прехрана вътре въ страната. Тѣй че общото количество на производството нѣма да се измѣни, то ще бжде сѣщото, и онова, което е излишно, и при единъ, и при другъ случай то ще се изнесе. Наистина, онѣзи дребни земеделѣски стопани, онѣзи дребни земеделѣщи, които сега иматъ недостатъчно земя и не могатъ да се изхранватъ, които само една частъ презъ годината се изхранватъ сѣ собствени храни, а пакъ за другата частъ сѣ принудени да купуватъ храни, които може би поради това свое затруднено положение не си дождатъ и, следователно, консомиратъ по-малко храна днесъ, когато тѣ сѣ лишени отъ земя, ще консомиратъ повече тѣгава, когато ще започнатъ да произвеждатъ достатъчно, като имъ се даде повече земя, и възможно е тогава да се намали въ по-голѣмъ или по-малкъ размѣръ количеството на онези храна, която ще се изнася, защото една частъ ще се консомира въ повече отъ самото земеделѣско население, което ще има възможностъ да се дохранва. Но това може ли да се смѣта за нѣкаква загуба, за нѣкакъвъ аргументъ, че трѣбва непременно да поддържае едритѣ земеделѣски стопанства, за да имаме по-голѣмъ износъ? Нужно ли е да се поддържа една такава политика, за да

имаме най-голѣмъ износъ? Преди всичко, трѣбва една социална, една човѣшка политика — да се даде възможностъ на населението да се изхранва, да не гладува. И ако ние сѣ една такава реформа му дадемъ тази възможностъ — макаръ че това ще се отрази въ смисълъ, че ще се намали количеството на износа — това ще бжде една печалба за нашето население, за нашия народъ, това ще бжде една социална, една човѣшка придобивка.

Така че първото възражение отъ икономически характеръ е съвършено неоснователно. Нѣма смисълъ, нѣма основание да се поддържа, че сѣ посѣгането върху едритѣ землевладения ще се накръпи прогресътъ на нашето земеделѣско производство или че ще се намали нашиятъ износъ.

Второто възражение е отъ конституционенъ характеръ. То се засегна тукъ, и азъ искамъ сѣ две думи да го повторя. И тогава, па и днесъ още, постоянно се изтъква, че както сѣ оная реформа за т. п. с., за трудовата поземелна собственостъ, така и сѣ по-последната реформа за трудовитѣ земеделѣски стопанства, като се посѣга върху едритѣ землевладения и се взема отъ тѣхъ една частъ, посѣга се върху единъ свещенъ и неприкосновенъ принципъ, върху конституционния принципъ за неприкосновеността на частната собственостъ. Нѣма нужда отъ много думи, за да се изтъкне, че това възражение не е основателно. Принципитъ за неприкосновеността на частната собственостъ е наистина единъ важенъ, свещенъ принципъ, но той не е абсолютенъ принципъ, както е абсолютенъ, напр., принципътъ за неприкосновеността на човѣшката личностъ, на човѣшкия животъ; той е по-скоро единъ регулативенъ принципъ, той показва, че общо правило трѣбва да бжде да се пази частната собственостъ. Обаче тази собственостъ, както е казано въ конституцията, може да бжде при единъ или при другъ случай, отчуждена. Но въ такъвъ случай се иска запазването на друго едно начало, а именно, че това може да става само за държавна и обществена полза и то чрезъ предварително и справедливо изплащане. Следователно, веднѣжъ допустнато, че може да се посѣга върху частната собственостъ за държавна и обществена полза, принципътъ за неприкосновеността на частната собственостъ вече е накръненъ, не е такъвъ свещенъ, върху който не може да се посѣга. Държавната полза знаете каква може да бжде — тя е обществена полза. А туй понятие — обществена полза — може да се разшири споредъ социалнитѣ разбирания, споредъ социалнитѣ чувства, които въ даденъ моментъ преобладаватъ въ обществото. Може да има моменти, когато нѣма да се признае за обществена полза задоволяването на една социална необходимостъ, извършването на една социална реформа, но въ моменти, когато настроението на обществото е такова, че една или друга социална реформа е необходима — необходима за задоволяване смущенията, недоволствата на маситѣ, необходима и за да се установи една правда въ стравата, както бѣше това, напр., въ първитѣ години полиръ войнитѣ — тогава не може да има никакъвъ споръ, че посѣгането върху частната собственостъ, за да се задоволи една такава социална нужда, за да се извърши една социална реформа е посѣгане за обществена полза. Това, впрочемъ, е навсякъде възприето, кждѣто е пристѣпено къмъ аграрна реформа. Това е възприето въ всички страни — било въ Ромѣния, било въ Чехославия, било въ Полша и пр. — дето въ по-голѣмъ или по-малкъ размѣръ е осъществена такава реформа и дето въ конституциитѣ сѣщо така както у насъ, е прокаранъ принципътъ за неприкосновеността на собствеността. Така се разрешава този въпросъ.

Третото възражение е малко по-важно, по-чувствително: „Да оставимъ формалната, конституционната страна — тукъ има една страна на обществена справедливостъ. Посѣга се върху собствеността на земеделѣщитѣ. Е добръ, само тѣ ли сѣ виновни, за да понасятъ една или друга тежестъ за задоволяването на нѣкои социални реформи? Частна собственостъ има въ всички отрасли на производството, има я въ индустрията, въ благоустройството, въ търговията, въ разнитѣ предприятия и пр. Защо не посѣгате на всѣка друга собственостъ, а посѣгате само на земеделѣската собственостъ? Справедливо ли е това? Не е ли това едностранчиво, не е ли това една въпиюща неправда?“ Ето на този аргументъ се позоваватъ и го смѣтатъ, че той е най-чувствителниятъ, всички ония, които се обявяватъ противъ реформитѣ отъ този родъ и противъ аграрната реформа, която отива да посегне върху частната собственостъ на земеделѣщитѣ. Азъ смѣтамъ, че и това възражение, силно само по себе си, не е основателно,

защото въ случая имаме единъ особенъ родъ частна собственост, имаме частна собственост отъ единъ особенъ характеръ, една частна собственост, която въ основата си не е създадена отъ човѣшки трудъ, съ човѣшки усилия, но която е, първо, даръ отъ провидението, даръ отъ Бога — защото земята никой не я е създадъ, тя е божи даръ — и, второ, тята собственост е едно срѣдство за производство, върху което може да се прилага човѣшки трудъ, но което е въ ограниченъ размѣръ. Всѣка друга собственост може да се увеличава неограничено — капиталътъ можете да уголѣмите, индустрията може да разширите, сградитъ можете да издигнете до небето, ако щете, търговскитъ предприятия и всичко друго, като вложите повече усилия, повече капитали и повече трудъ, можете да го разширявате — но земята никой не може да я създаде, никой не може да я увеличи. Тя може понѣкога да се увеличи, когато, напр., се разработватъ мери, когато се пресушаватъ блата, когато се унищожаватъ гори и пр., но все пакъ това увеличение е ограничено. Наново, обаче, да се създаде земя, това е невъзможно. И понеже, отъ друга страна, земята е отъ такъвъ характеръ, че е необходима за създаване на храната, на настѣжната храна, на настѣжния хлѣбъ на човѣка, а сѣщо така необходима е и за създаване на първичнитъ материали за всичкитъ производства; и понеже все пакъ навсѣкжде по-голѣмата частъ отъ населението — ако не въ индустриалнитъ страни, въ всѣки случай, въ повечето страни е така — влага своя трудъ въ земята, ето поради всичко туй тази собственост, която е отъ такъвъ характеръ, че не се създава отъ човѣка и че е въ ограниченъ размѣръ, може и трѣбва да бѣде ограничена, за да се установи една правда — за да се даде възможност на всѣки единъ, който би желалъ да прилага своя трудъ въ земята, да има свое парче земя или възможно по-голѣмо количество земя. Въ всѣки случай едно нѣщо е важно: ако навсѣкжде другаде може да се допустне експлоатация на труда — като, напр., въ индустрията, въ фабриктъ и пр. — при земята, която не е създадена на човѣшкия трудъ, нѣма мѣсто, не е оправдано, ако щете, даже отъ гледище на едно религиозно чувство и отъ гледище на висша правда, да се допуска експлоатация. А всѣки, който държи по-голѣмо количество земя, отколкото може да обработва, той вече експлоатира чуждъ трудъ. Защото ония, които влагатъ труда си въ една земя, получена подъ аренда, или въ една земя на чуждъ владѣтелъ, тѣ не получаватъ за своя трудъ онова, което изкарватъ, което изработватъ. Поради тия именно съображения отъ особенъ етически характеръ, поради особеная произходъ на земята, е единствено оправданъ, ако щете, повече отколкото навсѣкжде другаде, принципътъ да се посегне на онази земя, която човѣкътъ, който я владѣе, не я е създадъ самъ, която е божи даръ и чрезъ която той експлоатира чуждъ трудъ.

Ето това сж главнитъ възражения на ония, които се противопоставиха и се противопоставятъ на принципа за посѣгане върху земята.

(Председателското мѣсто се заема отъ подпредседателя В. Димчевъ)

Нека кажа сега още една дума. Въ противовесъ на другитъ страни, кждето е пресѣлатаващо едрото землевладение, кждето желанието, кждето идеалътъ, ако щете, е, ако не може всичката, то поне по-голѣмата частъ отъ частната земя да се вземе и да се раздаде на селянитъ, които въ грамадната си маса нѣматъ земя, и кждето не може да се отива до по-далечни искания, у насъ, кждето и безъ туй грамадната частъ отъ населението има по едно парче земя, но нѣма достатъчно, у насъ, казвамъ, при очертаването на тая реформа, още когато се издигна лозунгътъ „земята на земледѣлцитъ“, възприе се едно особено начало, което бѣ взето отъ терминологията на рускитъ аграрполитики и което се нарича „трудово начало“. То е, другоаче изразено, онзи лозунгъ, за който ви споменахъ и който възприетъ отъ насъ, радикалитъ, „земята на земледѣлцитъ“, т. е., че земята трѣбва да принадлежи на онѣзи, които влагатъ въ нея своя трудъ, че земледѣлскитъ трудъ трѣбва да дава основание за владение на земята. Това е трудовото начало, което се пренесе у насъ отъ Русия, което се възприе отъ всички и което се прокара въ първия законъ на земледѣлцитъ отъ 1921 г.

Е добре — недоволства, викъ, повикъ срещу него. Най-после дойде 9 юний 1923 г.; настѣжи единъ новъ режимъ, и трѣбваше да се пристѣпи къмъ ново законодателство или къмъ проверка, къмъ преоценяване на онова, което бѣше създадено отъ земледѣлцитъ. На първо време, яви се

единъ силенъ повикъ: „Всичко, създадено отъ земледѣлцитъ, да се унищожи, защото е нѣщо особено, большевишко, и не знамъ какво и що“. И въ този редъ на викания и очаквания искаше се и законътъ за трудовата поземелна собственост изцѣло да се унищожи. Обаче този повикъ не намѣри почва въ срѣдата на демократичнитъ, на прогресивнитъ елементи въ нашата страна, не намѣри отзвукъ и въ срѣдата на демократичнитъ сили, които образуваха Демократическия сговоръ. И гласътъ на ония, които искаха всичко, създадено отъ земледѣлцитъ, да се унищожи, се затъмни отъ ония, които казаха: „Ние ще запазимъ онова, което е здраво и, доколкото въ него има слаби страни, ще ги отстранимъ, доколкото има неправилности, недобри наредби, ще ги поправимъ, ще ги промѣнимъ, но здравия принципъ ще запазимъ“. И нека, за честта на ония, които образуваха Демократическия сговоръ, да кажа, че това здраво разбиране преодолѣ и особено по въпроса за тази поземелна реформа. Както се знае, още въ първата платформа, която се създаде и съ която Демократическиятъ сговоръ излѣзе предъ обществото да оправдае своето създаване и въ името на която поиска подкрепа за новия режимъ, създаденъ следъ 9 юний, се изтъкна началото: „Земята на земледѣлцитъ“ — начало, което бѣше легнало въ този именно законъ на земледѣлцитъ за трудовата поземелна собственост. И когато по-нагѣтъкъ се избра новата Камара и дойдохме тукъ да законодателствуваме, Сговорътъ въ своята цѣлостъ и чрезъ своята гавашенъ представителъ на земледѣлската политика, тогавашниятъ министъръ на земледѣлието, между другитъ реформи, които бѣше предприелъ въ първо време, създаде и една реформа за заздравяване — не за омиѣняване, както днесъ става, а за заздравяване — и рационализиране на онзи законъ, който бѣше създаденъ отъ земледѣлцитъ. Възприе се идеята да се излѣзе съ единъ новъ законъ, който да бѣде една възможна по-добра промѣна, една поправка по-здрава на ония начала, които бѣха легнали въ ранния законъ. И г. Янаки Молловъ тогава много сериозно пристѣпи къмъ тази работа. Азъ помня, че той, преди да приготви законопроекта, свика една конференция отъ по-видни общественици и икономисти, кждето се обсъди въпросътъ и се възприе по принципъ новозаботениятъ законопроектъ, въ който наистина бѣше легналъ споменатиятъ по-горе отъ мене принципъ. Този законопроектъ се обсъжда най-напредъ въ едно частно събрание на болшинството, а после дълго време се водиха спорове по него и около него. Знаемъ, че въ последния моментъ, когато две течения се рѣзко противопоставиха едно на друго и трѣбваше да се намѣри възможностъ да се примиратъ, образува се една комисиия отъ най-компетентнитъ хора въ тогавашната Камара — тамъ бѣха г. Липчевъ, г. Буровъ, г. Бръшляновъ, г. Ради Василевъ и не знамъ кои други още, бѣше и моя скромностъ — и следъ дълги обсъждания се постигна едно компромисно решение. Нека се знае, че този тогавашенъ законопроектъ, който днесъ съществува като законъ, не е създаденъ като нѣкаква крайностъ или както се смѣта днесъ, и както ни казаха тогава, че кой знае подъ какви увлѣчения сме се намирали, та сме възприели такива большевишки и крайни работи. Не, той бѣше единъ компромисъ между ония, които изцѣло отричаха този принципъ, и ония, които искаха нѣщо повече. И възприе се това, което се въплоти тогава въ закона за т. з. с. — за трудовитъ земледѣлски стопанства.

Е добре, създаде се законътъ и, както се знае, тогава се почувствува едно облекчение, едно задоволство, смѣтамъ, отъ всички срѣди, защото по начало този законъ се възприе отъ цѣлата Камара, отъ всички групи, изцѣло — може би въ нѣкои подробности нѣкои го отричаха, но изцѣло го възприеха — почувствува се задоволство въ срѣдата на политическитъ дейци и въ срѣдата на народнитъ маси.

Следъ създаването на този законъ оставаше той да се изпълни съ всичката добросъвестностъ, която важността на материята налагаше, защото важността на принципитъ, които легнаха въ основата му, изискваха това нѣщо.

Онзи денъ нѣкои другари отъ тази страна (Сочи дѣсницата) се спрѣха на нѣкои дребни работи — че това или онова не било направено както трѣбва, че нѣкои чиновници вземали рушветъ — въ смисълъ на ядене, пиене и пр. Може да е имало такива нередовности, може и по-голѣми да е имало, но тѣ не засѣгатъ същността на реформата. Азъ искамъ тукъ да изтъкна една слабостъ, която се допусна при първата стѣпка за реализирането, за осъществяването на тази толкова важна и сериозна реформа. Създаде се Дирекция за трудовитъ земледѣлски стопанства — единъ много важенъ институтъ — на която

се възложи изпълнението на реформата. Само по себе си се разбира, че тръбваше начело на тази дирекция да се постави човек, който, освен другите качества, които тръбва да притежава — компетентност във едно и друго отношение и т. н. — но да бъде и убеден поддръжник на всичките принципи, които сж легнали въ основа на този закон.

Н. Андреев (р): А се направи тъкмо противното.

Т. Г. Влайков (д. сг): Е добре, азъ имамъ смѣлостта да заявя тукъ, че тогава се направи една фатална грѣшка, като начело на тази дирекция...

Н. Андреев (р): Не грѣшка, а нарочно, умишлено, предизвикано бѣ сторено това.

Т. Г. Влайков (д. сг): Умишлено не. — ... се постави единъ човекъ много почтенъ, много компетентенъ, когото азъ почитамъ и уважавамъ и като добъръ агрономъ, и като единъ отъ първите основатели на кооперациите, но който имаше тази особеност, че бѣше убеденъ привърженикъ на идеята да не се посѣга на частната земеделска собственост. Въ конференцията, която тогавашниятъ министъръ на земледѣлието бѣше свикалъ, присѣствуваше и г. Кърджиевъ, и той се изказа много обстойно по този въпросъ, като цитираше какъ е тукъ, какъ е тамъ, въ различните страни.

Н. Андреев (р): Явно е, че е умишлено.

Т. Г. Влайков (д. сг): И той се изказа, че не сподѣля възгледа, какво за осъществяването на тази реформа тръбва да се отиде и до частните земеделски стопанства. Умишлено не — азъ съмъ напълно убеденъ — защото тогавашниятъ министъръ, г. Янаки Молловъ, бѣше и е убеденъ привърженикъ на тази идея, на този принципъ. Ако той бѣше малко по-слабъ, малко по-колебаещъ, реформата щѣше да пропадне. Благодарение на неговата твърдостъ, благодарение на това, че той самъ бѣше убеденъ въ правотата на тази идея, реформата се прокара. Тя се дължи въ значителна степенъ на него, и азъ не мога да допусна, че той умишлено е направилъ това. Той е ималъ предъ видъ, че реформата е реформа, че постановленията на закона сж постановления и който да е начело на дирекцията, той ще тръбва да ги изпълнява. И той постави начело на нея единъ почтенъ и авторитетенъ човекъ. И върно е, че г. Кърджиевъ отговаря на тѣзи качества: той е почтенъ, авторитетенъ и сж житейски опитенъ човекъ, но имаше тази слабостъ. Разбира се, че нѣкой другъ на мѣстото на г. Кърджиевъ, съ други скрупули, би се отказалъ по мотивъ, че не сподѣля единъ отъ основните принципи на реформата. Но той е искалъ да бъде лояленъ, искалъ е, когато му възлагатъ една длъжностъ, да я изпълни. Въ друго отношение той лоялно, почтено изпълни своята голѣма мисия, която му бѣше възложена, обаче той остана последователенъ на своите убеждения. И когато г. Янаки Молловъ бѣше министъръ, а още повече следъ него, той — може би силно ще бъде това, което ще кажа, но не намирамъ другъ изразъ — последователно саботираше закона въ тая негова страна — въ посѣгането на частните земеделски владения. Той върна по-големѣта частъ отъ ония едри земевладения, които бѣха отчуждени отъ по-напредъ, на които бѣше турено рѣжа. Както се спомена, тѣ сж били около 350 хиляди декара. Той освободи всички и останаха само 60 хиляди декара, които тръбваше да раздаде. Обаче нито едно едро земевладение не влиза въ тия 60.000 декара. Наистина, той си е казалъ така: „Нами тръбваше да се задоволи нуждата — хората безъ земя да получатъ такава? Ето нѣ, азъ отчуждавамъ отъ селските мери, оттукъ-оттамъ, има достатъчно количество, за да се задоволи тази нужда; не се явява нужда да се посѣга на частните едри земевладения“. Може би така е мислилъ.

По поводъ това нека да ви кажа още една слаба страна при прилагането на този законъ. Отиде се, споредъ мене, до крайностъ въ посѣгането на селските мери. Наистина, тръбваше да се посѣга на излишѣка, но на първо време не тръбваше да се отива дотамъ — селското население да се лишаватъ отъ възможностъ да поддържа своя добитѣкъ. Нѣщо повече — тръбваше земята, която се изземва отъ селските мери, по възможностъ и предпочитателно, да се употребява за обществените нужди на селото, и когато се явятъ две възможности: да дадешъ земя, да кажемъ, на училище или на читалище, или за нѣкакъвъ другъ фондъ, или да я раздадешъ на безземелните, споредъ мене, здравата политика тръбваше да предпочете първото, и въз-

можно по-големѣта частъ отъ земята да се запази за училищенъ фондъ, за нѣкакъвъ другъ културенъ фондъ, чрезъ които пакъ ще се постигатъ социални цели. Чрезъ училищните фондове земята се раздава за обзавеждане пакъ на безземелни и малоземелни, но въ сѣщото време тази земя, като служи за културни нужди, се запазва като обществена собственост, когато днесъ всички онова, което се раздава на малоземелни и безземелни селяни, е вече изгубено, то е вече частна собственост. Та, види се, тукъ, за да направи безпредметна реформата или посѣгането върху частната собственост, г. директорътъ употребилъ завидни усилия да изземва колкото се може по-големи части отъ селските мери, за да задоволи тая нужда. По този начинъ доходѣме до това положение, да бъдатъ запазени и досега тия 60.000 декара земя, които останаха, следъ като се върна всичко отъ 350-те хиляди декара. Той постѣпва като оня лошъ слуга въ познатата притча въ евангелието, който получилъ отъ господаря си само единъ талантъ. Другите слуги разработили дадените имъ таланти, а тоя го заровилъ въ земята. Като се върналъ господарътъ, слугата се явява и казва: „Ето ти таланта“. Тѣй и г. директорътъ сега казва: „Ето ви 60-те хиляди декари, правѣте каквото искате, отъ тѣхъ не се яви нужда“. Ето така доходѣме до това положение, въ което се намираме днесъ: г. министърътъ на земледѣлието да дойде съ това малко законче да унищожи тази най-важна и най-сериозна социална страна на закона за нашата аграрна реформа, която засѣга частната собственост. И мотивите сж дадени. Нагледъ тѣ сж доста убедителни, и човекъ би рекълъ: „Е, какво отъ това? Има всичко на всичко, значи, 60 хиляди декара частни едри земевладения. При наличността на 3 милиона декара земя, която е раздадена, какво представляватъ тия 60 хиляди декара? Защо само да си разваляме доброто разположение спрямо едни и други български граждани, когато толкова много земя е раздадена? Задоволени сж всички нужди, нѣма какво да се разправяме“. Дори така да бѣше, все пакъ съ премахването на известни положения въ закона за т. з. с. ние идемъ да отречемъ единъ сериозенъ, единъ важенъ принципъ, който така единодушно бѣ приетъ отъ две Камари и който се смѣташе, че е едно здраво начало въ нашия политически животъ. Тия мотиви, споредъ мене, не сж основателни. Не е върно онова, което се изтъква, че имаме само 60 хиляди декара земя частна собственост за оземляване. Това ли е всичко, което можемъ да отчуждимъ отъ едрите земевладѣлци?

Министъръ Д. Христовъ: Г. Влайковъ! Извинете, че Ви прекъсвамъ. Мога да увѣря г. Влайковъ, че г. директорътъ на т. з. с. не е правилъ абсолютно нищо друго, освенъ да прилага закона, станалъ такъвъ на 1 августъ 1924 г. Никакъвъ саботаждъ на закона не е имало отъ негова страна. Това е по първата му бележка.

Следъ това г. Влайковъ каза: „Какъ е възможно, отъ толкова частни земи въ страната, да има въ дирекцията за оземляване само 60 хиляди декари?“ Г-да! Въпросътъ е много интересенъ — и затуй прекъснахъ г. Влайковъ, като пакъ го моля да ме извини. При всички усилия, които правиха г. г. земледѣлците — да не казвамъ „дружбашите“, за да не ми се сърдятъ — тѣ успѣха да намѣрятъ, при режима на трудовата поземелна собственост, само 352 хиляди декара частни земи и то въ продължение на една и половина година.

Д. Гичевъ (з. в): 400 хиляди декара, а щѣха да се откриятъ 600 хиляди декара.

Министъръ Д. Христовъ: Сега, което е интересно, то е, че отъ тия 352 хиляди декара сж останали само 60 хиляди декара, откато се прилага законътъ за т. з. с., гласуванъ отъ Камарата презъ 1924 г., сир. отъ Демократическия съговоръ, защото, помнете добре, че по закона за трудовата поземелна собственост собствениците имаха право да владѣятъ до 300 декари, а ние наредихме — и то много основателно — че ако семейството на нѣкой стопанинъ брои толкова и толкова члена, за всѣки единъ членъ въ повече се дава по 50 декара. А знаете ли колко хвърля това? То вече съкратява, намалява цифрата 352 хиляди декара. Въ закона отъ 1921 г. нѣмаше постановление, че се запазватъ стопанства, които сж образцови, модерни. Можемъ да споримъ по другото, но за запазването на такива стопанства сме съгласни и, ако има време, ще говоримъ по това. Но, г. народни представители, азъ съмъ дълженъ и сега да ви кажа — и трети пътъ моля да ме извините, г. Влайковъ, че Ви прекъснахъ — по поводъ на тия 60 хиляди декара следното. Въ този моментъ мене ми тръбватъ 200

хиляди декара едра собственост, а не мога да я намѣря, за разрешаването на единъ извънредно важенъ въпросъ, за който пакъ ще говоря — въпросъ, който засѣга нашето бъдеще и ако го игнорираме да не си правимъ илюзии, по-голъми стопански стѣснения ще дойдатъ, дори ако въпросътъ за репарациитѣ се разреши благоприятно. Това е въпросъ за увеличаване производството въ страната. Думата ми е за тия голѣми стопанства, които трѣбва да бѣдатъ предназначени за ръководни стопанства.

Т. Г. Влайковъ (д. сг): Азъ вземамъ актъ отъ думитѣ на г. министра и бихъ желалъ да ги приема така, както сѣ, но въ всѣки случай все си остава единъ въпросъ на обяснение и тълкувание. Азъ смѣтамъ, че не всичко е така, както той го представя.

Преди всичко, да повторя за г. Кърджиевъ. Азъ не се съмнявамъ въ неговата добросъвестност. Казва се: „Изпълнявалъ е закона“. Е добре, законътъ предвижда, че трѣбва да се посегне и на известни едри землевладения, точно определени и пр. и пр. Той, обаче, на нито едно отъ тѣхъ не е посегналъ. Сега, дали не е имало никакви едри землевладения, на които, споредъ закона, е могло да се тури рѣзка? После, за количеството? Азъ споменахъ, че действително при управлението на земледѣлцитѣ сѣ били отчуждени 350 хиляди декара, и отъ тѣхъ сѣ останали само 60 хиляди декара. Азъ съмъ длъженъ да добавя, че презъ управлението на земледѣлцитѣ организацията на трудовата поземелна собственост не бѣше завършила търсеното на земи. Всичкитѣ частни земи не сѣ 350 хиляди декара, колкото бѣха отчуждени; тѣ сѣ много повече. Споредъ статистиката, която имаме, има 990 едри стопанства сѣ повече отъ 1.000 декара всѣко и които въ съвокупностъ иматъ 2.500.000 декара. Вѣрно е, че въ тази цифра влизатъ и земитѣ отъ Добруджа; азъ приемамъ, че половината отъ тѣхъ сѣ били въ Добруджа; все пакъ оставатъ 450 едри землевладения сѣ повече отъ 1.000 декара всѣко или общо 1.000.000 декара крѣгло поземелна собственост. Това е, разбира се, само отъ землевладения надъ 1.000 декара, а ние имаме и такива надъ 300 декара.

Следователно, ако речехме да търсимъ земи добросъвестно и да видимъ на какво може да се тури рѣзка, отчужденото количество земя щѣше да бѣде много повече отъ 300 хиляди декара и следъ като се направѣше спадане за онѣзи стопанства, които сѣ действително образцови, както е казано въ закона, все пакъ щѣха да останатъ нѣколко стотинъ хиляди декара, които да служатъ за целта.

Отъ друга страна, не е вѣрно сѣщо, че всички малоземелни сѣ задоволени, като сѣ дадени досега земи на около 200 хиляди стопанства, половината отъ които сѣ бѣжански, значи — 100 хиляди стопанства. Броятъ на малоземелнитѣ стопанства е много по-голъмъ, може би 300 хиляди, и сѣ това, че сѣ задоволени 100 хиляди стопанства, не може да се смѣта, че нуждата е удовлетворена.

Тѣй че мотивитѣ, които се изтъкватъ като база, за да се иска премахването на съответнитѣ членове отъ закона, споредъ моето искрено и дълбоко убеждение, не сѣ основателни.

Работата стои малко по-другояче. Пакъ повтарямъ, вънъ отъ туй, важенъ е принципътъ, който сега се унищожава. Този принципъ е трудовото начало, легнало въ основата на закона. Когато се спомене за трудово начало, смѣта се, че то е избобретение на земледѣлцитѣ, и веднага го смѣсватъ съ болшевизмъ и пр. Вѣрно е, че и законътъ на земледѣлцитѣ се наричаше „Законъ за трудовата поземелна собственост“ и още въ първия членъ се уговаряше какво значи трудова поземелна собственост. Това е онова стопанство, което може да се обработва отъ членоветѣ на семейството съ малка добавка. Е добре, това начало, прокарано отъ земледѣлцитѣ въ тѣхния законъ, се възприне и въ закона на Демократическия сговоръ. Нали тоя законъ се казва „Законъ за трудовитѣ земледѣлски стопанства“? Какво значи „трудова“? Значи, че сѣ този законъ ще искаме да създадемъ една трудова норма въ нашитѣ земледѣлски стопанства, сир. земледѣлскитѣ стопанства по своя основенъ характеръ трѣбва да бѣдатъ такива, щото въ тѣхъ действително да се влага трудътъ на ония, които ги владѣятъ, или, съ други думи, само ония иматъ право да владѣятъ земя, които я работятъ, или само трудътъ е оправдание за владението на земя. И както въ чл. 1 отъ закона на земледѣлцитѣ се определяше какво е трудова поземелна собственост, така и въ чл. 4 отъ закона на Демократическия сговоръ се казва, че трудово земледѣлско стопанство е онова, което се брабоства непосредствено отъ членоветѣ на семейството и че то не може да бѣде по-голъмо отъ 300 декара, ако семейството е отъ 4 члена, че за всѣки членъ въ повече се допускатъ още по 50 декара,

и т. н. Освенъ дето въ самото заглавие е поставено трудовото начало, но и въ самия законъ има специални членове, въ които е уговоренъ този трудовъ принципъ, това трудово начало — че трудовото стопанство ще бѣде преобладаващиятъ типъ на нашитѣ земледѣлски стопанства.

Е добре, съ това измѣнение, което се прави сега, се посѣга именно върху този основенъ принципъ така леко, така прикрито, бихъ рекълъ, защото никѣде не се споменава нищо за това посѣгане; говори се, че имало отчуждени частни земи нѣкакви си 60 хиляди декара, че сѣ раздадени на дребни земледѣлци толкова и толкова, а не се казва, че се посѣга на едно възприето у насъ важно, основно социално начало, което трѣбва да бѣде запазено. Въ единъ или другъ смисълъ то може да се корегира, може да се направи нѣщо за неговото прилагане, за разширението му, но, като принципъ, това начало трѣбва да се запази. И отъ тази социално-икономическа земледѣлска реформа, вплотена и въ досегашния законъ за трудовитѣ земледѣлски стопанства, г. министърътъ иде сега да отстрани най-важния елементъ, да унищожи основния принципъ, който е легналъ въ духа на тая реформа, който е нейната основа. Вѣрно е, както споменахъ въ началото, че една земледѣлска политика не се очертава само съ социалната реформа, само съ тази своя страна, че се създава възможностъ, щото безземелнитѣ и малоземелнитѣ да се сдобиятъ съ земя; еднакво важна, дори по-важна е чисто стопанската страна на тая политика — повдигане изобщо земледѣлското производство. Въ това отношение азъ заслужено отдавамъ едно пълно насърчение и една пълна похвала на г. министра за ония голѣми усилия, за ония героични мѣрки, които той предприема за повдигане земледѣлското производство у насъ. Вѣрно е, че ко-свенно това ще има и своитѣ социални отражения, защото, като се подобри земледѣлското производство изобщо, ще се подобри положението и на оная голѣма широка маса земледѣлци, която обработва земята си. Но тѣзи усилия, тѣзи похвални мѣроприятия, които прави г. министърътъ въ другата насока на земледѣлската политика — въ стопанската насока, не му даваха право да умаловажава едно важно и основно социално начало — да посѣга да унищожава най-важната и най-сѣществената страна на една социална реформа.

Прочее, азъ смѣтамъ, че не е добре, дето така при-бързано г. министърътъ предприе тѣзи измѣнения на закона за т. з. с. Трѣбваше по-дълго да се обсъдятъ тѣ. Даже азъ смѣтамъ, че отъ гледище на Демократическия сговоръ този въпросъ трѣбваше да се внесе по-напредъ въ парламентарната ни група. Но единъ пакъ внесенъ тукъ, въпрѣки всичкитѣ ми уважения, които имамъ къмъ г. министра на земледѣлието, азъ заявявамъ, че не мога да одобря тази негова реформа и ще гласувамъ противъ този законопроектъ. (Рѣжоплъскания отъ цѣлата лѣвица).

Председателствуващъ В. Димчевъ: Има думата народниятъ представител г. Иванъ Харизановъ.

И. Харизановъ (д. сг): (Отъ трибуната) Г. г. народни представители! Следъ туй, което чухъ отъ моя старъ политически учителъ, г. Влайковъ, мене малко ми остава да кажа. На всѣки случай, обещавамъ ви да ангажирамъ вашето внимание за твърде малко време.

Законопроектътъ, който г. министърътъ на земледѣлието ни поднася, за мене е крайно интересенъ. Преди всичко, той е показателенъ, той е изражение на едно ново схващане по отношение аграрната проблема, по отношение на нѣкои отъ сѣщественитѣ начала, които се усвояха следъ войнитѣ. И не само туй. Този законопроектъ отражава и една характерна промѣна въ настроението въ нашата общественост.

Навремето законътъ за трудовитѣ земледѣлски стопанства извика силно обществено движение. Отъ всички срѣди, дори и отъ нашитѣ чисто буржоазни срѣди, се чувствуваше, че той е една необходимостъ. Днесъ, обаче, ние сме свидетели, че той не затрогва нашата Камара, която 7 години подъ редъ го търпи, и участието къмъ сегашнитѣ разисквания е твърде слабо. На какво се дължи това?

Мене ми е добре известно, почитаемо Събрание, че въз-раженията, които се правятъ противъ закона за т. з. с. и противъ принципътъ, които лежатъ въ него, заслужаватъ сериозно внимание. Азъ не съмъ сектантъ, не обичамъ да парадирямъ съ лѣвичарство, особено следъ като дълго съмъ робувалъ нему, и въ случая не бихъ искалъ да правя лека демагогия съ тоя въпросъ. Възраженията, които се правятъ противъ основнитѣ принципи на тоя законъ, ми сѣ добре известни, и нека ви заявя, че за мене тѣ далечъ не сѣ убедителни. Партията, която 7 години е търпѣла

принципа, прокаранъ въ закона, считамъ, нѣма основание да промѣни своитѣ възгледи по отношение на него. И законопроектътъ, който се предлага отъ г. министра на земледѣлието, въ моитѣ очи е наистина една погрѣшна стѣпка.

Възраженията, които се правятъ, сѣ известни. На първо мѣсто, това е възражението, че законътъ и принципътъ, който лежи въ основата му, сѣ неконституционни. Навремето твърде много се пледира по този въпросъ. Цѣлата Камара, обаче, съ своето единодушие, цѣлата партия, отъ която изхождаше правителството въ миналото, покриха тази ересь, че посѣгането на частната собственостъ за обществена полза е нарушение на конституцията.

П. Стайновъ (д. сг): Г. Харизановъ! Вие сте юристъ и знаете чл. 68 отъ конституцията. Бихте ли желали да ни кажете, дали законътъ за т. з. с. е съгласенъ съ правилното тълкувание на чл. 68 отъ конституцията? Азъ бихъ Ви молилъ да цитирате точно този членъ, който говори за предварително и справедливо заплащане. Азъ не говоря отъ гледна точка на техническата страна на въпроса, но чисто юридически. И съмъ въ правото да искамъ едно тълкувание отъ единъ юристъ.

И. Харизановъ (д. сг): Г. Стайновъ! Вашата бележка нѣма да смути моята теза. Вие казвате, че, съгласно конституцията, може да става отчуждаване на частна собственостъ за обществена полза, стига това отчуждаване да става по предварителна оценка и срещу възмездие. Това е вѣрно. И ние туй именно твърдимъ — и миналитѣ Камари туй казаха — че конституцията дава право да се отчуждава частната собственостъ за обществена полза и въ общественъ интересъ. И тогава се казваше, че това положение на конституцията далечъ не визира случитѣ за регулация на улици, за шосета и площади, но засѣга и частни притежания, които сѣ източникъ на производство и социални блага.

П. Стайновъ (д. сг): Въпросътъ е за принципа за предварителното заплащане.

И. Харизановъ (д. сг): Всичкиятъ въпросъ, прочее, за г. Стайнова е за оценката и за възмездieto. Никой не иска да отниме тази земя по пътя на експроприацията; безспорно е, тя ще се отчуждава по началата на справедливото възмездие. И тукъ ние можемъ да се обединимъ. Това не би било предметъ на споръ. И азъ апелирамъ къмъ г. Стайнова да подчертае своето разбиране и, заедно съ мене, да се противопостави на тоя законопроектъ на г. министра на земледѣлието, като изискаме въ комисията да се спремъ по по-подробно върху въпроса за цената, която, ако е несправедлива, да бѣде коригирана.

П. Стайновъ (д. сг): Азъ не съмъ противъ принципа, но съмъ за едно справедливо заплащане.

И. Харизановъ (д. сг): Но, г-да, не е само туй възражението, което ни се прави отъ другата страна. Има и други съображения, сѣщо така важни, които заслужаватъ да бѣдатъ обсъдени. Казва се, че тоя законъ въ своята основа е политически законъ, резултатъ на онѣзи настроения, въ които изпадна буржоазията следъ войнитѣ, когато, изплашена и смутена, се принуди да капитулира; но днесъ, когато тия настроения сѣ минали, когато тѣ сѣ изживѣни, ние сме били длъжни да възстановимъ буржоазния порядѣкъ. Мнозина отъ тая страна (Сочи болшеинството) казватъ това и мнозина ни обвиняватъ, че съ нашитѣ разбирания сме поддържали една ересь, единъ болшевишки принципъ, който е недостоенъ за представителитѣ на буржоазията.

Г-да! Вѣрно е, че между съображенията, които навремето наложиха тая реформа въ цѣла Централна Европа, сѣществувалъ и политически мотивъ. Вѣрно е, че централна земледѣлка Европа бѣше смутена отъ болшевишката стихия. Болшевишкиятъ бацилъ, който е едно хитро съчетание на марксизма съ селския бунтъ, можа успѣшно да проникне въ тия страни и да атакува здравитѣ устои на съвременната държава. За да се парира тази опасностъ, да се отстранятъ този бацилъ, пристѣпи се къмъ аграрна реформа и се наложи отнimanето на голѣмитѣ земледѣлски владения. Азъ не отричамъ тоя мотивъ. Той сѣществувалъ, особено що се касае до Централна Европа, която бѣше въ непосредствено съседство съ болшевишка Русия и въ която имаше голѣми латифундии и дворянски владения. Все пакъ за мене, г-да, този политически мотивъ не изчерпва сѣщността на въпроса.

Азъ зная, че сѣществувалъ и другъ единъ доводъ, който сѣщо тѣй заслужава внимание. Противната страна би могла да ни каже, че този законъ нѣма никакво социално оправ-

дание за дребна земледѣлска България. Тѣ биха могли да ни кажатъ: „Аграрната реформа въ Централна Европа е резултатъ на онзи духъ на националистическа пресия, на националистически натискъ, къмъ който приобѣгнаха нѣкои отъ новитѣ държави, които чрезъ него искаха да упражнятъ давления върху своитѣ меншества“. Трѣбва да признаемъ, че въ голѣма степенъ това е вѣрно. И Чехия, и Полша, и Ромѣния, и Югославия, които иматъ огромни маси отъ меншества, искаха чрезъ тази именно землена реформа да отнематъ земитѣ на голѣмитѣ владения, за да могатъ, парцелосани, да ги дадатъ на своитѣ вѣрни подданици, та чрезъ тѣхъ да осигурятъ своята националистическа политика. Недавна четохъ нѣйде, че голѣмиятъ представител на аграрната реформа въ Чехия, директорътъ на учреждението, което прилага тая реформа, открито е призналъ: „Благодарение на тази реформа, казва той, ние можахме да създадемъ въ Чехия ново дворянство на мѣстото на старото отъ Австроунгарската империя, но сега вече проникнато отъ чехско-националистически духъ“. И туй е истина. Все пакъ, г-да, тия възражения за мене не сѣ убедителни. Сѣщността за мене на аграрната реформа е другаде.

На трето мѣсто, има още единъ сѣщественъ мотивъ, който ни се противопоставя и който сѣщо не желая да изпусна да отбележа. Това е мотивътъ, че благодарение преди всичко на аграрната реформа, Централна Европа има понижено производство и голѣмъ упадѣкъ на производителността, защото, казватъ ни икономиститѣ, старитѣ образцови стопанства, предадени въ необученитѣ, слаби и немощни ръце на новия беденъ и дребенъ собственикъ, не можахъ да проявятъ сѣщата продуктивностъ, каквато сѣ проявявали по-рано. Туй е истина. Знае се, напр., че въ Ромѣния, благодарение на тази аграрна реформа главно, новитѣ собственици на земята се втурнаха да произвеждатъ повече кукурузъ и други нѣкои евтини примитивни култури, вследствие на което пшеницата остана на заденъ планъ, и Ромѣния изгуби значението си на житница на Централна Европа. Но — пакъ повтарямъ — това обстоятелство сѣщо така не е въ положението да ни убеди противъ реформата, защото, по обяснението на всички статистици и икономисти, този упадѣкъ на производителността се дължи на новата обработваема сила, която тепърва ще се нагоди къмъ условията и въ кѣтъ периодъ отъ време ще достигне нивото, което е имало старото стопанство.

Г. Т. Данаиловъ (д. сг): Нѣма никога да го достигне при тѣзи условия на раздробление на земята. При голѣмото земледѣлие се работѣше съ по-свършена техника, и вследствие на това резултатитѣ отъ реколтата бѣха по-големи — поради техниката, преди всичко. Дребниятъ земледѣлецъ, не можеше да приложи онѣзи срдѣства на производство, които прилага едритѣ земледѣлци, и затова въ Русия се достигна до гладъ, а Ромѣния въ производството на пшеница не може да заеме онова мѣсто, което заемаше по-рано. Не че е измѣнено качеството на производството — все си остава кукуруза и пшеницата — но производителната способностъ на отдѣлитѣ дребни стопанства е по-малка. То е естествено.

С. Дръновски (з): То е временно.

Г. Т. Данаиловъ (д. сг): Цѣлъ вѣкъ! Временно!

И. Харизановъ (д. сг): Г. Данаиловъ! Азъ ще се спра на този въпросъ, който въ сѣщностъ е голѣмиятъ въпросъ за значението и жезнеспособността на дребната собственостъ предъ тая на едрата и капиталистическата собственостъ, който мисля да го засегна по-късно и то твърде бѣгло. Моята мисль, г. Данаиловъ, обаче, бѣше, че онова отражение, което има въ Ромѣния и въ другитѣ страни аграрната реформа по отношение продуктивността, е временно, преходно и, по предвижданията на всички икономисти, отъ които съмъ черпилъ тия факти, туй намаление въ скоро време ще бѣде възстановено. Вие засѣгате въпроса за продуктивността на дребната собственостъ предъ капиталистическата. Тоя въпросъ е вториятъ голѣмъ въпросъ, който въ случая нѣма прѣко отношение къмъ моята теза — и по него азъ имамъ по-друго становище отъ това, което Вие, изглежда, поддържате.

Г. г. народни представители! За менъ сѣщността на аграрната реформа, която се прокарва въ Централна Европа и която г. министърътъ иска да отнѣми съ законопроектъ, който е предметъ на нашитѣ сѣждения сега, е по-друга отъ съображенията, които изложихъ досега. Ония, които се занимаватъ съ аграрнитѣ проблеми, съ аграрнитѣ въпроси, които сѣ станали тѣй болезнени, особено следъ войнитѣ, ще признаятъ заедно съ менъ, че въ тази областъ

настанаха промѣни, които сѣ твърде много поучителни. Преди всичко менъ — колкото да съмъ дилетантъ въ тази областъ — силно ме поразява голѣмиятъ фактъ, че онази насока въ мисълта, въ аграрната мисълъ, която доминираше преди войната, която се изразяваше въ тѣй наречената социална икономическа школа, която искаше да изследва класовитѣ настроения въ селото, класовия процесъ, който става въ туй село — дали то се пролетаризира или богати, дали земята изчезва отъ ръцетѣ на дребния собственикъ или се концентрира въ ръцетѣ на отдаленитѣ само стопани, туй направление въ аграрната мисълъ днесъ е отречено, то е банкрутирало, то се счита като една отживѣлица, като една погрѣшна посока въ мисълта на аграрната наука. То се замѣни съ едно друго схващане, организационно производтелно, което менъ силно ме увлича и което тукъ въ аграрната политика на Министерството на земледѣлието последователно се провежда. То е направлението, което счита, че основниятъ въпросъ не е въпросътъ какво става въ селото, не е въпросътъ за класовия процесъ, който се извършва въ тази областъ, а какъ да се повиши производителността на земята и какъ може тази производителностъ да бѣде по-голяма отъ тази, която имаме. Въпросътъ за техническиѣ пособия, който заема живо, централно мѣсто въ туй направление на икономическата наука, е главниятъ, който привлича вниманието на всички икономисти. Значението на култиватора, значението на браната, на редосѣялката, на дълбоката оранъ, на всичко туй, което се обгръща и очертава отъ политиката на г. Димитъръ Христовъ, като министъръ на земледѣлието, която той сѣ такава завидна и достойна енергия преследва — всичко това е предметъ на обсъждания, предметъ на основни въпроси въ областта на съвременната аграрна мисълъ. Но покрай тази промѣна, която ние забелязваме въ основнитѣ насоки на аграрната мисълъ, азъ виждамъ и нѣщо друго, което тукъ именно искамъ да подчертая; то е, че навсѣкѣ се възприема идеята за ограничената, за предѣлната частна собственостъ, като исторически продуктъ на една дълга историческа еволюция, която именно идея за предѣлната частна собственостъ влиза въ основата на всички аграрни реформи следъ войнитѣ. Въпросътъ за тая частна предѣлна собственостъ, за ограничената частна собственостъ, е въпросъ, който наистина е станалъ предметъ на живи разисквания въ аграрната наука. Установява се, напр., че тази ограничена дребна собственостъ, която, за щастие, у насъ, въ България, ние имаме като исторически продуктъ на едно дълго развитие, представлява всички преимущества и удобства предъ едрата въ социално и национално отношение. Не само че тя е по-справедлива, но при нея се проявява по-голямо напрежение на труда и може да изживѣе по-лесно голѣмитѣ земледѣлски кризи, стколько едрата капиталистическа собственостъ, дори и сѣ цената на своето недоиздаване и на ограничение на своитѣ нужди. А, безспорно, въ социално отношение това има голѣмо значение и представлява голѣмо преимущество предъ едрата капиталистическа собственостъ. Но, независимо отъ това, както се знае, тази дребна собственостъ, тази трудова поземелна собственостъ има потребителенъ характеръ, не гони печалба и задоволява нуждитѣ на своята челядь. Вследствие на това и увеличението на тази челядь става единъ важенъ факторъ за интензификацията на селското стопанство. Известно е, че гъстотата на населението е основенъ факторъ за по-интензивна култура и за подобреня въ земледѣлското стопанство. Всичко това придава голѣми преимущества на тая форма на земенпритежание, която именно се прокарва въ закона и която г. министърътъ, за жалостъ, иска да отмѣни.

Не искамъ да бѣда теоретикъ въ случая и не искамъ да се простирамъ надълго за значението, което тази предѣлна, тази ограничена и дребна частна собственостъ има за развитието на селското стопанство. Впрочемъ, азъ стоя на мисълта, че и едрата собственостъ сѣщо така по начало не може да бѣде игнорирана, защото когато тя е образцовъ, рационална, безспорно, тя е полезна за националното богатство, за общия доходъ на дадена страна. Азъ съмъ поклонникъ на мисълта, прокарвана отъ много икономисти, че известни райони, известни браншове въ земледѣлската култура сѣ по-пригодни за едри стопанства, отколкото за дребни, че по този въпросъ не може да се прокара единъ абсолютенъ принципъ, че въ всички изследвания отъ тази областъ тоя въпросъ се решава относително и съобразно мѣстнитѣ условия. Но когато вече има прокаранъ единъ принципъ за ограничена и предѣлна частна собственостъ, която, пакъ повтарямъ, се явява като исторически продуктъ на една дълга, почти вѣковна еволюция въ областта на земледѣлското стопанство, особено въ Централна, Сръдна и Югоизточна Европа, питамъ се: защо ние ще искаме да заличимъ тоя принципъ и да го пренебрегнемъ? Затуй ли, че нашата собственостъ е дребна и, следователно, нѣма защо

да създаваме новъ социаленъ въпросъ въ нашата страна? Това е погрѣшно. Азъ държа на това, да се подчертае тоя модеренъ принципъ и у нашето законодателство. Ние сме една модерна държава и не можемъ, следователно, да вървимъ въ разрѣзъ съ общитѣ схващания по този въпросъ. Ние не бива да се боимъ отъ некаква парцелация на нашата земя, която, мислятъ нѣкои, ни лишава отъ възможността за интензивна рационална култура. Това е погрѣшно схващане. По силата на самия законъ, който сега е въ сила, ние можемъ да притежаваме рационални едри стопанства до 1.500 декари, които наистина могатъ да бѣдатъ отъ полза за нашето стопанско развитие. Какви сѣ условията на нашата земя, дали климатическиятъ и почвени условия оправдаватъ тоя предѣлъ на закона отъ 1500 декара, или той трѣбва да се увеличи, е въпросъ, по който може да се спори. И азъ бихъ искалъ да се постави въпрсътъ на тази именно почва: да се види, дали този предѣлъ не е твърде малъкъ, дали той за нашето национално богатство, за развоя на нашето стопанско развитие не е нужно да бѣде повишенъ. И тогава бихме поспорили съ откровеностъ и, увѣрявамъ ви, съ благосклонностъ бихме изслушали доводитѣ отъ тоя родъ, но да се говори само отъ формална страна, че принципътъ е лошъ, антиконституционенъ, болшевишки, е крайно погрѣшно.

Отъ друга страна — и сѣ това ще искамъ да приключа, не бихъ желалъ да говоря повече — когато намъ ни се навезлатъ доводи повече отъ политически характеръ, когато ни се говори, че този законопроектъ билъ по-скоро едно отражение на болшевишкия настроения, които обхващаха буржоазията следъ войнитѣ, която, изплашена, смутена, бѣ принудена да капитулира, да отстъпи и да пожертвува съ това свещени принципи отъ своитѣ разбираня и че сега, когато тия настроения сѣ вече отлетѣли, би трѣбвало частъ по-скоро да се възстанови нарушениятъ буржоазенъ порядъкъ; когато тѣй се казва отъ противната страна, азъ считамъ, че този доводъ сѣщо тѣй е неоправданъ, най-малко преждевремененъ. Защото нека не забравяме, че ние сме селска страна съ много болезнени настроения и можемъ да бѣдемъ и сме обектъ на най-лоши внушения отъ чужди мѣста. Вие говорите, че идеята за предѣлната частна собственостъ е въ сѣщностъ болшевишка идея и че ние ставаме сѣ това жертва на тоя болшевишки принципъ. Истината е друга, че навремето, благодарение на този принципъ, на тоя законъ до голѣма степенъ можа да се парири болшевишката стихия въ нашата страна; истината е и тая, че и въ чужбина до голѣма степенъ мотивитѣ, които продиктуваха тази реформа — както заявихъ вече въ началото на кратката си речъ — сѣ сѣщо така отъ това политическо естество: да се парири болшевишката опасностъ. Но и отъ това гледище азъ не бихъ ви далъ право. Далечъ болшевишкия настроения въ нашия животъ не сѣ отстранени. Една партия, която иска да бѣде внимателна къмъ тия настроения, не трѣбва да ги подклажда. Азъ стоя на друга теза — че, напротивъ, болшевизмътъ е насочилъ вниманието си, преди всичко, къмъ селскитѣ страни. Недавна ние имаме интересното признание на единъ бившъ болшевишки секретаръ на френското посолство въ Парижъ, на име Беседовски, който, както знаете, избѣга по единъ драматиченъ начинъ отъ парижката амбасада. Въ своитѣ изявления, печатани въ „Послѣдния новости“, той недвусмислено ни каза: „Имайте предъ видъ и недейте забравя, че отъ 1924 г. болшевишка Русия, че Коминтернътъ измѣни своята външна политика. Дотогава тази външна политика бѣше насочена по индустриална линия, къмъ индустриалнитѣ страни на Централна Европа, чрезъ които искаше да пробие и се домогне до мировата революция. Но когато видѣ, че тази индустриална Европа е преминала ерата на революционното възбуждение, когато положението на непосредствената революционна ситуация — както се изразяватъ тѣ — „е изживѣна въ работническитѣ маси и тамъ има реакция, тѣ насочиха своята политика къмъ земледѣлскитѣ страни, по аграрна линия“ — както казватъ тѣ — „и тая линия ги води къмъ Балканитѣ, къмъ Ромѣния, България и Италия, чрезъ които да се обходи Югоизточна Европа, а чрезъ нея да се атакува индустриалния секторъ на Централна Европа и Англия“.

Какво показва това? То показва туй, което на всички познавачи на болшевишката природа отдавна е известно. Болшевизмътъ счита, че то по-лесно може да направи своя пробивъ въ аграрнитѣ страни, че голѣмата бариера на индустриална Европа не може да бѣде прескочена, и, следователно, той трѣбва да насочи усилията си тукъ, въ слабитѣ, безпомощнитѣ, изтощени Балкани, въ които има едно селско невежество и една огромна стихия на бунтъ и недоволство и кждето, наистина, може ловко да се спекулира съ негодитѣ на балканския животъ. Когато това е линията на болшевицитѣ, и когато и въ нашата страна избобилствуватъ толкозъ много факти за това, питамъ се азъ: можемъ

ли да считаме, че тия настроения сѣ отстранени и, следователно, че е дошло времето да възстановимъ буржоазния порядъкъ, нарушенъ нѣкога отъ една капитулация на буржоазията въ миналото, която капитулация днесъ се осъжда?

Азъ считамъ, г. г. народни представители, че ние трѣбва да бждемъ особено внимателни по тая въпросъ. Ние сме политици, представители на една партия, която най-сетне може да има убеждението, че съ тая законъ се върши една несправедливостъ къмъ известна категория български граждани, че се накрънява дори единъ голѣмъ принципъ на правната наука, но тая партия е длъжна да си даде пауза, да се въздържа, особено тогава, когато условията далечъ не позволяватъ реставрация къмъ онзи буржоазенъ порядъкъ, за който тукъ тѣй нескривано се мислѣ.

Г-да! Азъ приключвамъ своитѣ доводи. Азъ не бихъ искалъ да се спирамъ на други такива, които ни се даватъ отъ г. Влайковъ и които сѣщо тѣй влизаха и въ моитѣ бележки, защото считамъ, че би било излишно повече да се говори. Азъ апелирамъ къмъ г. министра на земледѣието, нека отгегли своя законопроектъ, или поне да го внесе въ комисията, където ние бихме могли по-подробно и по-нашироко да поприказваме върху тази проблема, за да видимъ каква справедливостъ е нарушена, особено по отношение на плащанията, размѣра на тия плащания и, ако щете, размѣра на самитѣ притежания, за да може, корегирани, да се обединимъ по този въпросъ. Недейте ни кара да се отричаме отъ едно скъпо достояние на нашето мировъзрѣние, действително едно скъпо достояние на нашето минало, съ което сме живѣли и вършили политика. За насъ този въпросъ не е само една долна демагогия; той е въпросъ на особено разбиране на аграрнитѣ проблеми, отъ което ние не можемъ да се откажемъ. Вие се ползвате отъ единъ фактъ, който — трѣбва да признае — погрѣшно тълкувате. Той е, че наистина има единъ отливъ въ настроението на нашата общественостъ, че мнозина считатъ, какво у насъ нѣма аграрни проблеми въ тая смисълъ, въ който съществуватъ въ Европа. То е вѣрно. Ние сме щастлива страна въ туй отношение. Въ насъ въпросътъ е повече агрикултуренъ, отколкото аграренъ; повече на модификация, на модернизиране на земледѣлското производство, отколкото въпросъ на земледѣлско парцелиране. Но тази привилегия, която ние имаме като народъ, не може да ни отнеме правото да следваме онѣя начала, които сѣ легнали въ основата на модерната аграрна наука следъ войната. Азъ силно подчертавамъ това. Повтарямъ да кажа, че днесъ аграрната мисль е за малката трудова земледѣлска собственостъ. Днешниятъ редъ се счита като благодатъ за човѣчеството и той не може да се поколебае отъ капиталистическата система на нашата епоха. Тая собственостъ е жилава, тя е източникъ на една психология здрава, национално възпитана и упорита, едно благодатно огнище, което съхранява националнитѣ традиции и калява добри подданици на една страна. Не можемъ, следователно, ние да пренебрегваме единъ принципъ, който лежи въ основата на единъ законъ, прокаранъ и търпѣнъ отъ една буржоазна властъ ето вече 7 години. За насъ това е невъзможно! Затуй азъ моля г. министра на земледѣието нека бжде тѣй добъръ да го внесе въ комисията на обсъждане, за да видимъ какво можемъ да направимъ съ него. Нека не се двоимъ, както се двой нашето парламентарно болшинство, и нека не вземете Вие, г. министре, поводъ отъ това и да смѣтате, че саботираме Вашата земледѣлска политика. Днесъ ние схващаме, че въ тази областъ Вие сте носителъ на добри начала и достойно държите факела на повишеното производство, което е единствениятъ изходъ отъ тежката социална криза, въ която изпадна нашата страна. Ние признаваме, че на тая по-висока производителностъ Вие служите съ ентузиазмъ, предъ който се прекланяме. Но когато се касае за единъ голѣмъ принципъ въ нашето земледѣлско законодателство, ние искаме да бждемъ защитени. И затуй дайте възможностъ да се обединимъ и потърсимъ

оня справедливостъ, която може да ни обедини, за да не влизаме въ разрѣзъ съ Васъ, да не Ви бламираме по този поводъ, безъ самъ Вие да очаквате, да се надѣвате или да заслужавате това. (Ржкоплѣскания отъ лѣвицата)

Министъръ Д. Христовъ: Моля Ви се, г. Харизановъ, азъ уважавамъ Вашитѣ възгледи и Ви заявявамъ, че законопроектътъ ще отиде въ комисията. Това, което казвате Вие, е вѣрно. Азъ уважавамъ Вашето мнение. (Възражения отъ лѣвицата) Чакайте бе, съ ржкомахания този въпросъ нѣма да може да се разреши. Този въпросъ заслужава зашето голѣмо внимание и вие трѣбва да помислите по него. Касае се за 350.000 декара по закона за трудовата поземелна собственостъ, а за 60.000 декара по закона за трудовитѣ земледѣлски стопанства, който ние гласувахме.

Г. Харизановъ! Всѣка година се вливатъ въ нашитѣ селски домакинства около 40 хиляди домакинства по силата на прирѣста на населението. Тѣзи 40 хиляди домакинства, за да живѣятъ, за да не станатъ орждие на болшеви-зирана Русия, трѣбва да иматъ жизненеспособни стопанства. При нашитѣ икономически условия и култура стопанствата не могатъ да бждатъ по-малки отъ 40—50 декара. Следователно, всѣка година ние ще трѣбва да имаме 1.600.000 декара за тѣзи домакинства. Нека допустимъ, че 600.000 декара ще се получатъ отъ раздробяването на по-голѣмитѣ имения, които сега съществуватъ; тогава откъде ще вземемъ 1 милионъ декара за този прирѣстъ на населението, който е единъ залогъ за нашето бждеще? Азъ адмирирамъ този фактъ, прирѣста на нашето население, и се прекланямъ предъ него. Обаче за петъ години ще трѣбватъ 5 милиона декара — откъде ще ги вземемъ, за да избѣгнемъ тѣзи опасения, които съ такова краснорѣчие изказате? Ето една голѣма задача, която не може да се прескочи и която не може да се решава съ смѣхъ и ржкомахания, а трѣбва наистина да се мисли върху нея. Азъ ще говоря по това нѣщо. Ние стоимъ предъ много и много голѣми задачи, г. Харизановъ.

Има да говори още г. Гичевъ.

К. Томовъ (з): Има много записани.

Г. Т. Данаиловъ (д. ср): Има записани 14 души, между които съмъ и азъ.

Министъръ Д. Христовъ: Понеже нѣма кворумъ, ще трѣбва да вдигнемъ заседанието.

Председателствуващъ В. Димчевъ: Предлагамъ следния дневенъ редъ за утре:

1. Първо четене законопроекта за измѣнение закона за т. з. с. (Продължение разискванията)
2. Първо четене законопроекта за признаване права на индустриална концесия за производство на памучни прежди на акционерното дружество „Текстилъ“ въ Варна.
3. Второ четене законопроекта за измѣнение и допълнение на закона за гербовия налогъ.
4. Второ четене законопроекта за освобождаване гаранциитѣ на отчетничитѣ, служили при Борисовградското мирово сѣдилище и при Трънския окръженъ сѣдъ — на Брѣзничкия сѣдебенъ изпълнителенъ участъкъ, зданията на които сѣ били опожарени и пр.
5. Първо четене законопроекта за възлагане на Българската земледѣлска банка да достави за смѣтка на държавата земледѣлски орждия и машини на стойностъ около 100 милиона лева (Продължение разискванията)
6. Трето четене законопроекта за измѣнение чл. 18 отъ закона за земледѣлскитѣ опитни и контролни институти, и
7. Докладъ на прошетарната комисия.

Който приемагъ този дневенъ редъ, моля, да вдигнатъ ржка. Болшинство, Събранието приема.

Вдигамъ заседанието.

(Вдигнато въ 19 ч. 45 м.)

Председателъ: **АЛ. Ц. ЦАНКОВЪ**

Подпредседателъ: **В. ДИМЧЕВЪ**

Секретаръ: **СТ. РЯСКОВЪ**

Началникъ на Стенографското отдѣление: **Д. АНТОНОВЪ**

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е:

	Стр.		Стр.
Отпуски , разрешени на народните представители: Кирил Ноев, Никола Андреев, Боню Колев, Борис Толев, Любомир Стоянов, Георги Нешков, Савчо Иванов, Желю Тончев, Кръстю п. Цвѣтков, Стефан Стефанов, Петко Петков, Марин Шивиров, Никола Бурмов, Кирил Славов, Драгомир Апостолов и Ставри Андреев.	461	ление на държавните сгради и дворове въ гр. Василко между бѣжанците. (Съобщение)	461
Питания: 1) отъ народния представител Христо Калайджиев къмъ министра на външните работи и на изповѣданията — относно създаването търговски и дипломатически връзки между България и съветска Русия. (Съобщение)	461	5) отъ народния представител Константинъ Томовъ къмъ министра на търговията, промишлеността и труда — относно мѣрките отъ страна на министерството за туряне край на стачката въ Свищовската търговска гимназия. (Развиване и отговоръ)	461
2) отъ народния представител Димитър Гичевъ къмъ министра на земледѣлието и държавните имоти — относно сумиѣ, които се изразходватъ за експлоатиране на държавните гори и начина на експлоатацията. (Съобщение)	461	6) отъ народния представител Стефанъ Стефановъ къмъ министра на търговията, промишлеността и труда — относно произвеждането наново на не-станалия по-рано търгъ отъ автономното управление на мина „Перникъ“ за брикетна инсталация. (Съобщение)	463
3) отъ народния прдставител Иванъ Петровъ Недѣлковъ къмъ министра на вътрешните работи и народното здраве — относно нанесения побой на Найдень Герджиковъ отъ с. Царско-село, Чирпанско, отъ полицията въ гр. Борисовградъ на 9 септемврий т. г. (Съобщение)	461	7) отъ народния представител Стефанъ Стефановъ къмъ министра на желѣзниците, пошитѣ и телеграфитѣ и къмъ министра на търговията, промишлеността и труда — относно постройката на втората желѣзнопътна линия Перникъ — София, като крайно необходима за засилване производството на мина „Перникъ“. (Съобщение)	463
4) отъ народния представител Никола Стамболиевъ къмъ министра на вътрешните работи и народното здраве — относно неправилното разпредѣ-		Законопроекти: 1) за допълнение закона за работата на затворниците. (Съобщение)	461
		2) за измѣнение закона за трудовитѣ земледѣлски стопанства. (Първо четене — продължение разискванията)	463
		Дневенъ редъ за следващото заседание	475